

STADSBRUK

EN GUIDE FÖR KOMMERSIELL ODLING I STADEN

Redaktion

Anders Rasmusson (SLU), Gunilla Andersson (miljöförvaltningen, Malmö stad), Helen Nilsson (miljöförvaltningen, Malmö stad).

Författare**Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) Alnarp**

Anders Larsson
Beatrix Alsanius
Helena Karlén
Johan Ascard
Ingrid Sarlöv Herlin

Xenofilia

Göran Larsson
Lena Friblick
Marie Rosengren

Göteborgs Stad

Martin Berg
Annette Gustavsson
Paula Palm

Kristianstads kommun

Siv Degerman

Växjö kommun

Emelie Svensson
Maria Elmdahl Arvidsson

Livsmedelsakademin

Magnus Lagnevik
Håkan Jönsson
Anna Eklund

Naturvårdsverket

Ulf E Andersson

Kommentarer och granskning**Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) Alnarp**

Kristina Santén

Malmö stad

Sten Göransson (gatukontoret)
Stefan Mattsson (fastighetskontoret)
Sabina Vendela Dethorey (stadsområde Öster)
Julia Magnusson (stadsområde Öster)
Retha Kadhim H Al-Siagi (stadsområde Öster)

Tack!

Det är många som bidragit till denna guide. Redaktionen vill tacka alla som bidragit med text till guiden samt alla som har varit med och kommenterat rapporten i olika stadier.

Framsidas bilder

Fotograf: Åsa Nyhlén Xenofilia, Martin Berg Claes Sandén

Utgiven augusti 2016

Med stöd av

Sammanfattning

Den här guiden har tagits fram i projektet Stadsbruk och baseras på erfarenheter gjorda i projektet och i andra projekt runt om i världen som projektdeltagarna har deltagit i och studerat. En del av innehållet kommer från intervjuer med projektparter och från de nätverksträffar som hållits. Under projektets gång har ett antal workshoppar anordnats för projektparter, forskare och andra som är engagerade i dessa frågor. Workshopparnas syfte var dels att dela erfarenheter och hitta nya samarbeten och slutsatser, men främst att ge input till denna guide.

Målet med projektet Stadsbruk är att skapa kommersiellt jordbruk i staden som ger arbetstillfällen och försörjning. Genom att använda outnyttjad mark i staden kan man odla giftfria och närproducerade grönsaker samtidigt som odlingarna blir mötesplatser. Projektet tar fram modeller för att skapa jobb och höja livskvaliteten genom odling i städerna och på så sätt bidra till att dessa blir mer ekologiskt, ekonomiskt och socialt hållbara.

Syftet med guiden är att lyfta fram den information som har samlats ihop och de erfarenheter som har gjorts, för att på så sätt hjälpa andra som funderar på att starta den här typen av verksamhet. Eftersom detta har varit ett utmaningsdrivet innovationsprojekt har man efter två år lika många frågor som svar, men tror att det kan vara en stor hjälp för andra bara genom att ställa rätt frågor. Förhoppningen är att andra ska kunna hitta inspiration och stöd i denna guide.

Guiden vänder sig i huvudsak till tre målgrupper: kommuner (både politiker och tjänstemän) och andra markägare som vill använda mark till stadsbruk; blivande/existerande aktörer som vill försörja sig, helt eller delvis, genom att odla i eller i anslut-

ning till staden; blivande/existerande företagare/kommuner som vill agera facilitator för att möjliggöra för andra att odla i eller i anslutning till staden.

Guiden inkluderar stycken om de olika testbädarna i Stadsbruksprojektet, facilitatorfunktionen, odlaren som grön entreprenör, saker man måste tänka på när man väljer marken, kommunens roll, möjligheter och utmaningar samt reflektioner från forskare kopplade till Stadsbruksprojektet om hur framtiden kan se ut. Det finns många möjligheter och utmaningar med Stadsbruk. Odlingsaktiviteter i och runt staden kan skapa ekonomiska vinster och nya arbetstillfällen. Dessutom kan odling skapa mervärde på ett antal olika sätt, till exempel genom positiva effekter på välmåendet, på stadsmiljöns ekologi samt för social integration i det offentliga rummet. Det finns också utmaningar som inte kan ignoreras.

Guiden avslutas med ett kapitel som har rubriken Stadsbruk och framtiden. Det finns många spännande utvecklingsområden som kan vara relevanta för framtida stadsbruksliknande projekt. Forskare knutna till Stadsbruk gavs tillfälle att utforska olika områden. Ämnen som industriell symbios, hydropopnik, insektsfarmer, takträdgårdar, livsmedelssäkerhet och klimatförändringar diskuteras.

Sannolikt innehåller framtiden en kombination av olika sätt för stadsborna att skaffa sin mat. Det är inte att vänta sig att städerna kan odla all mat som deras medborgare behöver. Det kommer fortfarande att behövas vetefält och potatisåkrar. Men stadsbruk kan, som en del av delningsekonomin, lyfta det multifunktionella användandet av marken, och kombinera livsmedelsproduktion med social integrering, pedagogiska möjligheter och ökad livskvalitet.

Executive Summary

Stadsbruk is a new way of farming in the city. By cultivating land that is not used, growers have the opportunity to start up a company and develop their horticultural business idea. The concept has developed in a project financed by the Swedish Innovation Agency Vinnova.

Stadsbruk is a form of urban agriculture. Stadsbruk is not growing for pleasure or own use. Stadsbruk is not traditional farming or vegetable production. There should be a connection to the city, and the farmed plot should have a connection with urban residents and a business model which is suitable for cultivation close to urban areas.

There have been three main partners involved from the beginning of the Stadsbruk journey: the social company Xenofilia, the city of Malmö and the Swedish university of agricultural sciences (SLU). Additional partners joined after the prestudy with the city of Gothenburg, the municipalities of Växjö and Kristianstad providing opportunity of having test beds in each of the cities. Additional partners brought their expert knowledge in the field of food and farming to the project: the Skåne food innovation network and the Rural Economy and Agricultural Society have also been members in the project.

This guide comes from the project Stadsbruk. The aim of this guide is to gather the information and experience from the project as an aid to those who are interested in starting such an enterprise. As this was an innovation project there are just as many questions as answers after two years, but it is hoped that the guide can offer inspiration and support, even if it just knowing which questions to ask.

The guide has three main target groups: municipalities (both politicians and municipal employees), and other land owners; those who are interested in supporting themselves, partly or totally, by growing crops in or around the city; and companies or municipalities who are prepared to act as a facilitator for those who want to grow crops in and around the city.

The content of this guide is based not only on experiences from the Stadsbruk project, but also other projects around the world that project partners have participated in and studied. In addition to the guide there are a number of appendices for those wishing to explore the issues further.

The guide is divided into a number of different chapters that focus on a number of different areas.

After the introductory chapter there follows a chapter about the four cities involved in the project; Malmö, Gothenburg, Växjö and Kristianstad.

There is a whole chapter focusing on the facilitator function. If you want to run an enterprise like Stadsbruk where many different actors are involved, be they growers, companies or consumers, there needs to be some sort of coordinator in place. Experience from the project has shown the importance of the facilitator function. The facilitator can either be a municipal figure, as in the case of Gothenburg where the estate department has taken on the facilitator role, or a private actor, like Xenofilia in Malmö. The facilitator can also be employed by the growers themselves.

There is also a chapter focusing on the green entrepreneur. In the test bed Malmö cultivation companies have created different ways to organise themselves and develop their companies. The company form that the Stadsbruk growers have chosen, including single person companies, economic associations and limited companies.

There is a whole chapter focusing on land, how it should be chosen and what should be thought about. There is a long checklist which should be considered, based on experience from Stadsbruk and the municipality as landowners.

The municipal and political organisation is also focused on. The municipality is an important actor, not least as the owner of the land that is asked for the most and has the task of planning the urban development; manage public rooms and work to ensure urban residents have a better living environment. The land that Stadsbruk has asked about is often land that is on the edge of the city and can be land that is reserved for development or other areas with more extensive maintenance and uses.

There are many possibilities and challenges with Stadsbruk. Cultivation activities in and around the city can create economic gains and new employment opportunities. In addition, growing crops can create added value in a number of different ways; such as through positive effects of health, ecology of the urban environment as well as social integration in the public space. There are also challenges that cannot be ignored.

Finally the guide looks forward with a chapter that is entitled Stadsbruk and the future. There are many exciting development areas that can be relevant for future Stadsbruklike projects. Researchers

attached to Stadsbruk were given the opportunity to explore different areas. Subjects such as industrial symbiosis, hydroponics, insect farming, roof gardens, food safety and climate change were discussed in relation to Stadsbruk.

In reality the future can contain a combination of a number of different ways urban residents can gather the food they need for their dinner. It is not expected that urban areas will supply its citizens with all the food required. There will still need to be wheat fields and large scale potato farms. It is believed that Stadsbruk can enhance the multifunctionality of land use, combining food production with social interaction, learning opportunities and as part of a sharing economy.

Stadsbruk – kommersiell odling i staden

Tidigare har det inte varit möjligt för en enskild odlare att få hyra mark i staden för kommersiell odling, utan odlaren har varit hänvisad till mindre odlings- och kolonilotter där man endast får odla för eget bruk. Genom samverkan mellan kommun, forskning och privata aktörer har ett nytt sätt att odla kommersiellt i staden skapats – stadsbruk.

Foto: Åsa Nyhlén

Stadsbruksmarknad, en bra möjlighet för odlare och kunder att mötas. Foto: Xenofilia

SYFTET MED GUIDEN

Den här guiden har tagits fram i projektet Stadsbruk. Syftet är att lyfta fram den information som har samlats ihop och de erfarenheter som har gjorts, för att på så sätt hjälpa andra som funderar på att starta den här typen av verksamhet. Eftersom detta har varit ett utmaningsdrivet innovationsprojekt har man efter två år lika många frågor som svar, men tror att det kan vara en stor hjälp för andra bara genom att ställa rätt frågor. Förhoppningen är att andra kan hitta inspiration och stöd i denna guide.

Guiden vänder sig i huvudsak till tre målgrupper:

- kommuner (både politiker och tjänstemän) och andra markägare som vill använda mark till stadsbruk
- blivande/existerande aktörer som vill försörja sig, helt eller delvis, genom att odla i eller i anslutning till staden
- blivande/existerande företagare/kommuner som vill agera facilitator för att möjliggöra för andra att odla i eller i anslutning till staden

Innehållet i denna guide baseras på erfarenheter gjorda i Stadsbruksprojektet, men också i andra projekt runt om i världen som projektdeltagarna har deltagit i och studerat. En del av innehållet kommer från intervjuer med projektparter och från de nätverksträffar som hållits. Under projektets gång har

ett antal workshoppar anordnats för projektparter, forskare och andra som är engagerade i dessa frågor. Workshopparnas syfte var dels att dela erfarenheter och hitta nya samarbeten och slutsatser, men främst att ge input till denna guide. Frågeställningar som har tagits upp på dessa workshoppar är förutsättningar, odlingsstrategi, markanvändning, ekosystemtjänster, marknad, sysselsättning, efterskörd, folkhälsa och social integration.

För dem som är intresserade av att fördjupa sig i ämnet kan bilagorna till denna guide rekommenderas:

- Omvärldsanalys av stadsbruksliknande initiativ och genomgång av stadsbruks samtliga testbäddar i de fyra städerna Malmö, Göteborg, Växjö och Kristianstad
- Malmö stad fastighetskontors guide för att välja lämpliga platser för stadsbruk (inkluderande bedömningsmall med urvals- och avtalsprocess, definitioner och arbetsmall)
- Två examensarbeten inom området urban odling, SLU, Sveriges lantbruksuniversitet. Georg Krüger och Helen Nilsson
- Typologi som beskriver terminologi och begrepp, av Beatrix Alsanius och Helena Karlén, SLU
- Malmö stad, gatukontoret, "Odlar i parken"
- Göran Larssons reflektioner "Hur kommer du

Stadsborna kan köpa grönsaker, frö och blommor från stadsbruksodlare.

Foto: Xenofilia foto

Det finns även mer udda sorter till salu som inte finns i matbutiker.

Foto: Martin Berg

- igång att odla ekologiskt i eller nära staden"
- Hushållningssällskapets utbildningsmaterial för stadsbruksodlare
 - Livsmedelsakademiens Handlarnätverket – ett närdistributionssystem för lokala råvaror
 - Utvärdering av Hälsoträdgården, av C4 Teknik, Kristianstads kommun

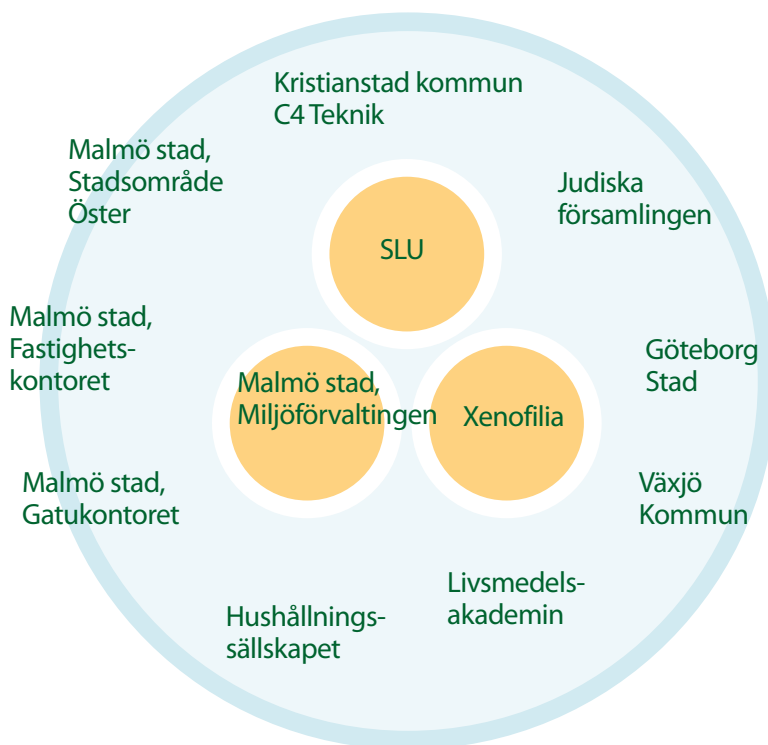
Dessutom dokumenteras Stadsbruksprojektet i en bok som går att beställa från Xenofilia.

PROJEKTET STADSBRUK

Målet med projektet Stadsbruk är att testa innovativa modeller för att skapa kommersiell odling i staden, som ger arbetstillfällen och försörjning och bidrar till integration. Genom att odla enligt ekologiska principer i en mellanskala mellan lantbruk och stadsodling vill projektet skapa både ekonomiska och sociala effekter i och kring staden, i form av arbetstillfällen och försörjning, förhöjd livskvalitet, gröna mötesplatser och bidrag till integration.

Stadsbruk är ett projekt delvis finansierat av Vinnovas program för Utmaningsdriven Innovation (UDI). Projektets fas 2 startade i maj 2014 och löper till augusti 2016. Det har 12 parter och en total budget på cirka 20 miljoner kronor, inklusive insatser från parterna.

Huvudparterna i projektet utgör en triple

Huvudparterna i projektet Stadsbruk.

I sitt arbete i Rosengård har Xenofilia utvecklat kryddvandringar där boende visa upp stadsdelens odlingar och matupplevelser. Foto: Xenofilia

Hälsoträdgården i Kristianstad arbetar med arbetsträning och rehab. Foto: Claes Sandén.

helixkonstellation där SLU är universitetspart som koordinerar/leder, Xenofilia är näringslivsaktör med målsättning att driva Stadsbruk Malmö efter projektets slut och miljöförvaltningen Malmö stad är den offentliga part som samordnar kommunens önskemål och intresse i projektet. Övriga parter som deltar i projektet är Göteborgs Stad, Växjö kommun, Kristianstads kommun, stadsområdesförvaltning Öster, fastighetskontoret samt gatukontoret inom Malmö stad, Judiska församlingen, Hushållningssällskapet och Livsmedelsakademien.

Projektet arbetar utifrån tre arbetspaket. Arbetspaket Odling, som koordineras av Xenofilia, testar Stadsbruks modeller i praktiken och vidareutvecklar dem utifrån projektets erfarenheter. Arbetspaket Kommersialisering, som koordineras av Xenofilia, är ansvarigt för att ta fram affärsmodeller för såväl odlare som facilitator. Arbetspaket Strategi, som koordineras av SLU, undersöker utifrån strategiska beaktanden om och hur det är möjligt att odla ekologiskt i och kring staden på ett sätt som bidrar både socialt och ekonomiskt till hållbar stadsutveckling.

Det som projektet har kunnat lyfta fram och genomföra på ett nytt och innovativt sätt är att hitta ett koncept där odling i kommersiell skala kan startas i staden. Stadsbruk är ett koncept där en facilitator (som kan vara en kommun eller en privat aktör) för samman odlare, skapar förutsättningar för odlare att hyra mark och hjälper dem med uppstart och affärsutveckling. Hur man går tillväga som facilitator är en av de frågor som denna vägledning handlar om.

KONCEPTET STADSBRUK

Stadsbruk är inte hobby- eller fritidsodling, oavsett om det sker på landet eller i staden. Stadsbruk är inte heller rent lantbruk eller trädgårdsodling i landsbygdsområde. Det ska finnas en koppling till staden

och odlingen ska ha ett förhållande till stadsborna och en affärsmodell som är anpassad för närheten till staden.

Stadsbruk är en form av stadsodling, men all stadsodling är inte stadsbruk. Det finns ett antal olika definitioner av stadsodling. På engelska har man flera olika namn, vars betydelse till viss del skiljer sig från varandra, exempelvis urban agriculture, urban gardening, urban horticulture och urban farming (se typologi i bilaga).

En av målsättningarna med Stadsbruk är att skapa en möjlig karriärtrappa, där odlare kan gå från pallkrage till en lite mindre odlingslott och sedan vidare till allt större odlingar med allt större professionalitet och avkastning. På så sätt kan man genom stadsbruk utbildas och tränas inför att antingen starta eget större odlingsföretag eller vara anställningsbar i den gröna sektorn.

HISTORISKT PERSPEKTIV

Ingrid Sarlöv Herlin vid SLU har skrivit nedanstående reflektion utifrån det historiska perspektivet av att odla i och kring städer och tätorter.

De första städerna uppstod i områden med rika jordbruksförutsättningar, och tillgång till mat är en nödvändighet för staden. Städer över hela världen har genom historien formats av hur maten producerats, lagrats, bearbetats, sålts och konsumerats. Odling av grödor och djurhållning för husbehov har inte varit begränsat till landsbygden, utan har i högsta grad bedrivits inom stadens gränser, ofta baserat på kretslopp av avfall. Mellan medeltiden och mitten av 1800-talet odlades i Sverige ofta stora landområden upp nära centrum, så kallade stadsjor. Det fanns också speciella områden utanför staden där mer välbärgade stadsbor odlade sin mat, som landerier (i Göteborg) eller malmgårdar (i Stockholm).

Under 1800-talet och början av 1900-talet upp-

Stadsbruksmarknad. Foto: Xenofilia

VAD INNEBÄR STADSBRUK?

I ett försök att definiera stadsbruk reflekterade vi över begreppet under en av projektets nätverksträffar och landade då i följande kriteriepunkter.

- Odlingen och/eller kringverksamheten ska bedrivas på affärsmässiga grunder.
- Stadsbruk ska skapa arbetstillfällen.
- Stadsbruk ska vara ekologiskt, socialt och ekonomiskt hållbart för de involverade aktörerna.
- Stadsbruk baseras på odling i eller i nära anslutning till staden, med koppling stadland.
- Kommunen/staden finns med på något sätt som aktör.
- Stadsbruk ska vara ett idélaboratorium med inslag av lärande.
- Stadsbruk ska skapa sociala mötesplatser.
- Stadsbruk ska vara inkluderande och öppet för alla som uppfyller ovanstående.
- Stadsbruk kan ha fokus på odlingen och räknas till yrkesodling, men kan också omfatta verksamheter baserade på både odling och tjänsteproduktion.

Denna kriterielista har vi använt oss av under projektiden, men vi ser att den i framtiden bör kunna revideras när nya möjligheter dyker upp. En del av dessa framtida möjligheter beskrivs i sista kapitlet i denna guide, Stadsbruk och framtiden.

stod olika rörelser för samhällsförbättring, som egna hemsrörelsen och kampanjer för koloniområden och skolträdgårdar. I England, men också till exempel Tyskland, framfördes så kallade garden cities eller trädgårdstäder som ett planeringsideal, där områden för matproduktion var integrerade i planeringen av ideala bostadsområden. I många länder bidrog kampanjer under andra världskriget till uppodling av bostadsträdgårdar och parker till stadsbornas försörjning under kristiden. I USA, Canada och Storbritannien var så kallade victory gardens också symboler för patriotism och kampkänsla.

I början av 1900-talet fanns det i och nära svenska städer många familjeägda handelsträdgårdar, som baserades på återanvändning av stadens avfall. Efter andra världskriget tappade de sin konkurrenskraft, och många var tvungna att läggas ner. Med mer massproducerad och industrialiserad mat och ökning av mattransporter flyttade livsmedelsproduktionen längre bort från staden.

I slutet av 1980-talet och början av 1990-talet ökade intresset för alternativa livsstilar och för mer hälsosam, lokalt producerad mat. Initiativ för att odla mat för konsumtion och försäljning uppstod i flera större städer, till exempel i New York och Berlin. Negativa reaktioner på massproduktion och insikter i matens betydelse som förmedlare av gemenskap och gemensamma värderingar hörde till de viktigaste drivkrafterna för att odling gjorde ett återtåg i staden. Stadsodling som samhällsprotest, och som ett

Två stadsbruksodlare med sin skörd.

Foto: Xenofilia

medel för integration och ett redskap för stadsförnyelse, har också tillhört de starka motiven. En ökad efterfrågan på miljömässigt producerade och etiskt inhandlade livsmedel inkluderar produkter från så kallade alternativa livsmedelsnätverk, torgmarknader och andelsjordbruk (community supported agriculture, CSA). Restauranger, som ofta anses förekomma

mer allmänna mattrender, väljer idag alltmer ekologiska och/eller närodlade produkter. Stadsodling har kommit att symbolisera en protest mot den industriellt framtagna, anonyma maten och representerar bättre sammanhang, platsanknytning och att fler kan ta del av var maten kommer ifrån.

En stor variation av grödor odlas på Ekobacken i Växjö. Foto: Växjö kommun.

Odling hos Stadsbruksprojektets parter

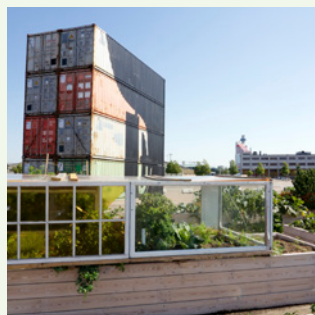
Bland projektet Stadsbruks parter finns fyra svenska städer. De arbetar på olika sätt med samma samhällsutmaningar, och utgör projektets testbäddar. De olika parterna har haft olika drivkrafter i detta arbete. Malmö har fokuserat på ekonomisk och social hållbarhet genom att arbeta med sysselsättning; Kristianstad

har haft fokus på hälsa och en tillgänglig grön miljö; i Växjö finns kommunala satsningar på ungdomar med psykisk ohälsa och en ekonomisk förening som driver sociala projekt; i Göteborg har man starka politiska drivkrafter för att satsa på stadsodling, bland annat i utvecklingen av Frihamnen.

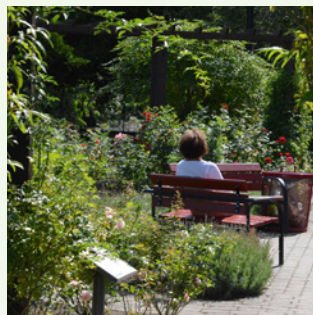
Testbäddar

Malmö Foto: Mic Calvert

Göteborg Foto: Martin Berg

Kristianstad Foto: Claes Sandén

Växjö Foto: Växjö Kommun

MALMÖ

Bakgrunden till starten av projektet Stadsbruk är att Xenofilia, ett företag med starkt socialt engagemang, började utveckla fastigheten Botildenberg i Rosengård. Runt fastigheten fanns stora fält som låg i gräsvall och eftersom Xenofilia utvecklat verksamhet med mångfald, odling och mat i fokus var dessa fält intressanta. I arbetet i Rosengård har Xenofilia utvecklat verksamheten Kryddor från Rosengård, som bygger på att hitta nya innovativa tjänster och produkter utifrån den kompetens och erfarenhet som finns i Rosengård och bland de 150 nationaliteter som bor i stadsdelen. En av innovationerna är Kryddvandringar där boende visar stadsdelens odlingar och matupplevelser för trädgårdsintresserade besökare. Kunskapen och intresset för odling är stort i stadsdelen. Samtidigt finns ett ökande intresse för odling som hänger ihop med ett allt större matintresse. Restauranger vill nu ta klivet till att odla själva eller köpa spännande grönsaker från staden.

I samtal med kommunen fick Xenofilia möjlighet att arrendera de stora fälten utanför Botildenberg (cirka tre hektar). Det fanns också möjlighet att arrendera mer mark som låg utanför detaljplanerat område. Xenofilias idé var att på ett nytt sätt utveckla entreprenörskap i staden. Intresserade och kunniga odlare fanns, konsumenter både i form av restauranger och privatpersoner fanns och dessutom mark! Parallellt med detta identifierade fastighetskontoret i Malmö i en utredning över 800 platser som idag inte brukas, bland annat områden reserverade för framtida byggnation. Dessutom satt Håkan Sandin, dåvarande verksamhetsledare vid Tillväxt Trädgård (SLU), med en färsk utredning som visade stora behov av framtida arbetskraft inom trädgårdsnäringen. Detta blev startskottet för projektet Stadsbruk – en ny form av kommersiellt jordbruk i staden som utnyttjar mark och möjliggör grönt entreprenörskap.

Grödor redo för försäljning. Foto: Xenofilia.

Xenofilias roll har varit att agera facilitator och att utveckla stadsbruk i Malmö. För att möjliggöra stadsbruk krävs en mängd olika aktiviteter. Att identifiera mark och göra det möjligt att arrendera den är grundförutsättningen och första steget. Steg två är att göra marken odlingsbar med bevattning, stängsel, jordprover med mera (detta utvecklas i kommande kapitel). Förutom att tillgängliggöra mark måste odlare organiseras. Att informera om möjligheterna och att hitta rätt odlare är en viktig del. Xenofilia har som facilitator tagit beslutet att inte odla själv som företag, utan att agera neutral part som jobbar för att möjliggöra för odlares företagande. För att finansiera odlingen i Malmö har Xenofilia sökt projektmedel i samarbete med kommunen och andra aktörer. I andra städer har kommunen bekostat odlingen och facilitatorsrollen.

Stadsbruks odlingar i Malmö

I Malmös östra delar finns två stora fält på totalt cirka tre hektar, som är avsatta för att användas som kyrkogårdar i framtiden. Fälten hade legat obrukade i flera decennier när Stadsbruk Malmö tog över dem. Stadsbruk har sedan dess förvandlat gräsvälarna, som legat orörd i mer än trettio år, till bördig odlingsmark. Marken brukas av tjugo odlare som är organiserade i tio olika företag. Odlingsytorna varierar i storlek, från 500 m² och uppåt. Sedan starten har ett större tunnelväxthus satts upp, som ska användas för plantupptragning på våren och odling under den kallare delen av året. Här finns också en mötesplats som används för pauser i odlingsarbetet, event och möten. Det har skapats infrastruktur med vatten, staket, toalett, arbetsbod och efterskördsanläggning. Dessutom har det funnits möjlighet till kylförvaring. Eftersom den användes sparsamt togs beslutet att avskaffa den hyrda kylcontainern.

I Hyllieområdet pågår en expansion av staden. Här finns bland annat shopping- och konferenscenter och här byggs bostäder och en skola, som tar emot sin första kull elever 2017. Stadsbruk har här en odlingsyta på ett hektar. Ytan är en del av en framtida park. Här ryms två odlingsföretag, ett tunnelväxthus för plantupptragning och ett samarbete

Odlingsområdet i Västra Skrävlinge. Foto: Mic Calvert

Odlaren Tomas är nöjd med sin skörd. Foto: Xenofilia

med nyinflyttade i området som odlar i pallkragar. Här finns dessutom en plats för social samvaro, där det är möjligt att grilla, fika och umgås.

Stadsbruk har ytterligare odlingsytor som håller på att ställas i ordning. Här förbereds jorden för odling, bland annat genom att den gröngödslas och genom att infrastruktur för bevattning, redskapsförvaring med mera byggs upp. Totalt har fastighetskontoret reserverat 16 hektar mark för ändamålet.

Parallellt med odlingsarbetet testas olika sätt att distribuera och sälja stadsbruksodlarnas produkter. Stadsbruk arrangerar en marknad i samarbete med Malmö Folkets Park, Stadens skafferier. Här säljer stadsbruksodlarna sina produkter tillsammans med mathantverkare från staden under perioden juni till oktober. Under sommaren 2015 har Stadsbruksprojektet också levererat grönsaker, blommor och örter till några av Malmös restauranger. För att möjliggöra detta har en efterskördsanläggning, där skörden kan tvättas och rensas innan försäljning, byggts upp. Odlarnas produkter levereras sedan med cykelbud över hela Malmö.

Under hösten 2016 kommer mindre marknader att genomföras på odlingsytorna, vilket grannarna i bland annat Rosengård önskat. Dialog med boende i området Herrgården har förts, bland annat i samband med dialogkvällar på medborgarkontoret

Odlingen i Hyllie byggs och utvecklas samtidigt som området.

Foto: Martin Berg

Varda, där intresserade boende har haft möjlighet att diskutera stadsbruk och även annan stadsodling.

Första åren med Stadsbruk Malmö

Stadsbruk drog igång med en rivstart i maj 2014 då projektet startade. Under första året plöjdes, gödslades och påbörjades odling på det ena fältet i Västra Skrävlinge, medan det andra plöjdes, jordbearbetades och såddes med grüngödsling. Arbetet med att införskaffa maskiner och lämpliga redskap för småskalig ekologisk odling påbörjades. För den snabba uppstarten hyrdes stora lantbruksmaskiner in från en maskinstation. Heldagskurser i grundläggande ekologisk grönsaksodling, med hjälp av projektparten Hushållningssällskapet, startade. Lämplig infrastruktur för bevattning, staket mot skadedjur samt förvaring och hantering av grönsaker skapades.

Utvärdering av fler fält i Malmö påbörjades i samverkan med Malmö stads fastighetskontor och gatukontor. Fältet vid Hyllieområdet valdes först ut. Fältet plöjdes och infrastruktur som förvaringsutrymmen, odlingstunnel, uppställningsplats och mötesplats planerades och byggdes i nära dialog med gatukontoret och nya odlare.

Odling på det större fältet i Västra Skrävlinge och i Hyllie började under våren 2015. Projektet och odlarna hade otur med vädret och sommarvärmen nådde inte Malmö förrän i slutet av juni. Stadsbruk transporterade cirka 150 m³ välkomposterad hästgödsel till odlingsytorna efter odlarnas önskemål och till självkostnadspris. Ungefär 1,2 km kycklingnät sattes upp som skydd mot skadedjur som kaniner, harar med mera. Vattenanslutningar slutfördes och

huvudvattenledningar lades ut med kopplingar, anpassade till varje odlingsyta och olika odlares önskemål.

Stadsbruk i Malmö valde att under 2015 fokusera på att komma i kontakt med odlare som hade med sig antingen odlings- och/eller entreprenöriell erfarenhet, och som bedömdes snabbt kunna komma i gång med sitt odlingsföretag. Under första odlingssäsongen med odling på större arealer (2015) startades 13 nya odlingsföretag och sammanlagt 28 personer odlade inom Stadsbruk Malmö. Stadsbruksodlarna organiserade sig i allt från aktiebolag till ekonomiska föreningar.

Att starta upp ett nytt företag är ett tidskrävande och tålamodsprövande arbete. I stort sett alla odlare kombinerade därför arbetet med sitt odlingsföretag med studier, lönearbete eller egen verksamhet i någon annan bransch, för att vara trygga med att kunna klara sig ekonomiskt.

En maskinpark, särskilt anpassad för småskalig ekologisk odling, togs fram och leasades in för att kunna utföra de flesta förekommande arbetena för grönsaksodling och radodling. Redskapsbäraren MacTrac valdes som bastraktor för att kunna utföra de allra flesta förekommande arbeten. Flera av traktorredskapen är utvecklade tillsammans med tillverkaren Mapro Systems och hade en inkörningsperiod under 2015. Olika tjänster har utförts mot ersättning till odlarna.

På varje odlingsyta placerades ut containrar för förvaring av handredskap och odlingsmaterial för odlarna, samt för verktyg för drift och skötsel runt omkring odlingsytorna.

När projektet utvärderade odlingssäsongen 2015 beskrev flera av odlingsföretagen att de nu gjort sitt "testår" och känner jorden, har byggt upp en krets av kunder och vet vilka grödor som fungerar bäst att både odla och sedan sälja. Flera av dem har också provat och utvärderat olika modeller för försäljning och distribution. Några av odlingsföretagen har dessutom byggt upp en sådan ekonomisk stabilitet att odlarna säsongen 2016 kommer att gå ner i arbetstid i sina andra jobb och ta ut en deltidslön från sitt odlingsföretag.

Under hösten 2015 startade arbetet med att komma i kontakt med personer som står utanför arbetsmarknaden och som var intresserade av att odla med Stadsbruk Malmö. Snabbt stod det klart att det finns en initial svårighet för personer i den här målgruppen, nämligen att det är omöjligt att registrera ett bolag utan att förlora sin ekonomiska trygghet i form av någon sorts försörjningsstöd.

Stadsbruk erbjuder därför ett första odlingsår utan att det finns något krav på att starta någon form av företag eller ekonomisk förening. Parallellt med detta erbjuds också olika former av rådgivning inom företagskunskap och affärsutveckling.

De odlare som flyttat till Sverige från länder där det är möjligt att odla året runt använder ofta sin första odlingssäsong till att utvärdera vilka kulturer som

är möjliga att odla på friland och/eller i tunnelväxthus (till exempel okra, örter och olika kryddväxter).

Projektet såg också ett behov av att ha en "drivhusverksamhet" där odlingsintresserade personer som är tveksamma till (eller rädda för att prova) att odla på större ytor, eller att tänka ekonomiskt hållbart kring odling, ges möjlighet att prova på odling på en mindre yta nära de fält där de etablerade stadsbruksodlarna har sin verksamhet.

Under 2016 finns det därför möjlighet att prova på odling på två platser: dels på Hyllie-fältet, där odlingsintresserade nyinflyttade i området odlar i pallkragar och i projektets tunnelväxthus, dels på ett av projektets fält i Rosengård, där familjer från olika stadsdelar i Malmö odlar tillsammans på 30 m² i delprojektet "Odlar Kompis". Förutom att odla tillsammans är syftet också att "odla" nya vänner och nätverk. Stadsbruk tillhandahåller mark, redskap, vatten, odlingsråd och organiserar också tillfällen då alla odlare möts för att umgås med varandra.

Under sommaren 2015 tog Stadsbruk Malmö emot en person på praktik, där praktiken är en del av en utbildning inom gröna näringar. Sedan början av 2016 har projektet också tagit emot en person på arbetsträning. Under 2016 har dessutom färdigställts platser för social samvaro, där det ska vara möjligt att grilla, fika och umgås.

GÖTEBORG

Sedan halvårsskiftet 2011 har Göteborgs Stad, på uppdrag av politikerna och genom fastighetskontoret, arbetat med att stötta icke kommersiell stadsodling i Göteborg under namnet Stadsnära Odling. Stadsnära Odling handlar om att skapa förutsättningar för privatpersoner som vill odla tillsammans i föreningar, på bland annat allmän platsmark. Fastighetskontoret har till exempel stått för anläggning och material till odlingsbäddar, workshoppar och möjlighet för föreningar att söka odlingsbidrag. Hittills har ett 20-tal sådana områden anlagts runt om i Göteborg.

2014 fick Göteborgs Stads fastighetskontor ett utökat uppdrag att undersöka förutsättningarna för att öka antalet kommersiella ekologiska producenter i Göteborg, vilket är i linje med Göteborgs Stads miljöprogram. Där står det att läsa att staden skall ha ett rikt odlingslandskap med inriktning på ekologisk odling (inte nödvändigtvis certifierad) både i och utanför stadskärnan. Göteborgs Stad har här unika förutsättningar i form av stort ägande av jordbruksmark, mark som fastighetskontoret förvaltar. Metoder och insatser som görs inom ramen för Stadsbruksprojektet kommer fortsättningsvis att vara en del i fastighetskontorets ordinarie arbete under namnet Stadsbruk GBG.

Övergripande handlar det om att skapa låga trösklar för nya aktörer. Fastighetskontoret kartlägger ledig mark som lämpar sig för odling, tittar på förbättringar såsom markberedning, stängsling och vattenförsörjning och matchar sedan marken mot intresserade aktörer. Dessutom arbetar staden med utbildningsinsatser och är med och skapar nätverk i förädling och försäljningsledet.

I dagsläget ingår lådodlingarna i Frihamnen i Stadsbruksprojektet. Det är dels Kajodlingen (startad 2016), som är kommersiell odling i en inhägnad, effektiv odlingsyta på 220 m², där man säljer till stadens bästa restauranger. Det finns också en odlarförening i Jubileumsparken. Dessutom undersöks möjligheterna till större odlingar i stadsranden. Bergums mellangård är en jordbruksfastighet med 8 hektar jordbruksmark med tillhörande byggnader där fyra aktörer startat kommersiell produktion under 2016. Det sker genom andelsjordbruk, självplock och gårdsförsäljning.

Parallellt med utvecklingen av Stadsbruk GBG arbetar kommunens jordbruksförvaltare med att rusta upp och utveckla befintliga jordbruksfastigheter. Som exempel kan nämnas att utvecklingen av kommunens sista mjölkgård är påbörjad. Projektet innebär att gården byggs om till en modern mjölkgård med robotmjölkning och lösdrift av kor.

Kajodlingen i Göteborg. Foto: Martin Berg

Dessutom byggs en biogasanläggning som ska värma gårdens byggnader och en visningsdel för allmänhet och skolklasser.

Göteborgs Stad arbetar strategiskt med hela spektrat av odling, från odlingslåda till hektar, med målsättningen att man i Göteborg ska kunna göra en odlarkarriär. Fastighetskontoret ska kunna erbjuda möjligheter oavsett inriktning. Från odling för enskild i föreningsform till kommersiell odling på jordbruksmark.

Första året med Stadsbruk GBG

Göteborgs Stad har politiskt gett fastighetskontoret direktiv att utveckla satsningarna på stadsnära odlingar till att också innefatta kommersiella perspektiv. Både på centrala, urbana platser, tillfälliga så väl som permanenta, och på större bitar jordbruksmark runt om stadskärnan.

För att starta denna satsning har Frihamnen valts ut som ett pilotprojekt, men även som Göteborgs första bidrag i Stadsbruksprojektet. Frihamnen är ett stort, delvis övergivet hamnområde på Hisingen med ett centralt läge i staden, som under ett antal år skall exploateras och bebyggas med bland annat bostäder. Dessutom skall området inhysa en ny park, Jubileumsparken. Parkens första etapp beräknas vara klar till Göteborgs 400-årsjubileum 2021.

Området ägs av Älvstranden Utveckling, vilket är ett kommunalt bolag.

Att börja en sådan här resa i mars 2015 och få till stånd aktörer som vill odla kommersiellt samma säsong är en utmaning och förutsätter en något forcerad process, transferfönstret är inte så stort.

Många nyare matställen, krogar och barer bär tankar och visioner om hur deras verksamhet kan bidra till hållbarhet, men också att den lokala maten idag har en stark säljfaktor. I början på mars kontaktades ett par krögare som man visste var intresserade av dessa frågor och som redan var starkt profilerade kring mat i och omkring staden. Det erbjudande de fick var att få hyra ett inhägnat område med en effektiv odlingsyta på cirka 500 m² i platsbyggda moduler. I konceptet anställer/kontrakterar restaurangerna sedan någon som kan odla, och skapar på så sätt ett arbetstillfälle.

Restaurangerna kopplades snabbt samman med en trädgårdsmästare, som tidigare hade varit aktiv i nätverket Food Lab West och det projektets koppling till andelsjordbruk.

De "fattade tycke" och bar på liknande visioner kring mat och hållbarhet. Själva processen med deras avtal sinsemellan fick de själva komma överens om. Båda parter signalerade att det var ok och att de ville fullfölja odlingarna. En försvårande

omständighet för dialogen och korrespondensen mellan parterna var att trädgårdsmästaren befann sig i Schweiz som volontär på ett andelsjordbuk.

Trädgårdsmästaren och tjänstemännen har parallellt haft nära kontakt angående det praktiska kring material till odlingarna. Trädgårdsmästaren fick i uppgift att rita en plan kring specifikationerna för odlingsbäddarna som skulle byggas.

Älvstranden Utveckling äger det aktuella området, "matburen", ett inhägnat område i Frihamnen. Det var svårt att få dem att definiera den exakta ytan som restaurangerna och trädgårdsmästaren hade att förfoga över. Det drog ut på tiden och skapade missförstånd mellan trädgårdsmästaren, fastighetskontoret och representanten för Älvstranden Utveckling i Frihamnen. Till slut fanns det en planritning som fastighetskontoret kunde förhålla sig till, och trädgårdsmästaren gjorde en detaljerad ritning över bäddarna och materialåtgång beräknades.

Älvstranden Utveckling och fastighetskontoret skrev ett arrendeavtal som innebar att fastighetskontoret förfogade över området och att de i sin tur kunde ingå avtal med en underarrendator. Restaurangerna och trädgårdsmästaren hade stämt av behov och efterfrågan kring sorter att odla och matchat det mot vad som var möjligt. Tjänstemannen satt med fingret på skickaknappen gällande material, och trädgårdsmästaren hade preliminärbokad ekologiska pluggplantor för de grödor som det var för sent att driva upp. Ett utkast till arrendeavtal för restaurangerna gentemot fastighetskontoret var skrivet som de hade gett tummen upp för. Helt plötsligt drar sig restaurangerna ur den

ursprungliga överenskommelsen, att kontraktera trädgårdsmästaren under cirka fem månader. De tyckte det var för osäkert och för dyrt. Detta inträffade i slutet av april/början på maj 2015. Det var för sent för att engagera andra aktörer för årets säsong.

Idealet hade givetvis varit att det fanns mer tid till processen. Men verkligheten ger inte alltid den tid som behövs. Det var bara att försöka få till stånd de kommersiella odlingarna på den tid som fanns och det blev nästan en succé. Därmed hade positionerna flyttats fram gällande kunskaper och erfarenheter för nästa säsong. En lärdom var att arbeta fram kontrakt tidigt, både gällande avtal mellan kommun och arrendator, men även, om kunskapen finns, vara med som stöd i processen kring överenskommelse mellan, i detta fall, restaurangerna och trädgårdsmästaren. De hade ett muntligt avtal som, med facit i hand, kanske hade uppfattats olika från de olika parterna. Se helt enkelt till att få allt på papper så fort som möjligt.

En annan viktig reflektion att bära med sig är hur komplexiteten med flera olika kommunala aktörer skall hanteras. Det har varit många personer inblandade, både från fastighetskontoret och från Älvstranden Utveckling – två olika organisationer med olika ingångar i projektet och området. Det har varit många samtal kring hur det aktuella området skall utvecklas och det har varit en bra dialog. För att det inte skall uppstå missförstånd och otydligheter är det viktigt att en gemensam överenskommelse kommer ned på papper så fort som möjligt, så att det är tydligt vad som är möjligt, exakt vilken yta som finns till förfogande etc.

Odling på allmän platsmark Foto: Martin Berg

Odling i frihamnen Foto: Martin Berg.

VÄXJÖ

Växjö är med i Stadsbruksprojektet med flera olika satsningar. Det största odlingsprojektet är Ekobacken, som är ett samarbete mellan det sociala företaget Macken och Växjö kommun. Det är en mötesplats centralt i staden där det odlas ekologiska grönsaker och blommor. Syftet med platsen är inspiration och utbyte av kunskap kring odling. Ekobacken ska också ge arbetstillfällen och möjliggöra odling i olika former och av olika aktörer.

Odlingen är uppmärksammat på grund av den höga kvaliteten och dess estetiska utformning. I Ekobacken samsas snörräta rader i effektiv produktionsodling med fantasifulla arrangemang av grönsaksbäddar – i kontrasten sinsemellan understryker de varandras skönhet. På Ekobacken finns fem halvtidsanställda odlare och en projektledare. Ekobacken har dels näringslivslotter (som hyrs av affärer, butiker och liknande), dels odling för försäljning i butik i backen samt en kollektivodling.

Knutsgård är ett kommunägt torp i utkanten av staden, med en rekreativ och lantlig miljö. Här startades 2015 en odlingsgrupp, genom kommunala enheten Arbete och Valfärd, för ett tjugotal ungdomar med psykisk ohälsa.

På Knutsgård odlar man på friland, men även i ett växthus på 40 m² som man investerat i. Under november månad har man hyrt in grisar från en bonde för att förbereda jorden inför nästkommande år. Man kom igång under 2015, men rent odlingsmässigt kan mycket utvecklas kommande säsonger. Grönsakerna som odlas på Knutsgård går till en restaurang inom Arbete och Valfärd som heter Parketten.

I Växjö finns även några mindre projekt där kommunen hyrt ut kommunal mark/torp till föreningar där dessa börjat odla. Kommunen inventerar också småorterna för att se om några nya odlingsområden kan öppnas för dem som bor i lägenheter där. Man försöker även förbättra standarden på befintliga odlingsområden i Växjö.

I Växjö finns ett nätverk med många olika aktörer som vill utveckla stadsodling genom till exempel odlingsföreläsningar och fröbytdagar. Växjö kommun har ansökt om ett par internationella projekt genom EU:s Europe for citizens samt Organic cities network.

Odlingslotter på Ekobacken i Växjö. Foto: Växjö kommun

**Hälsoträdgården
i Kristianstad.** Foto:
Kristianstad kommun

KRISTIANSTAD

Kristianstad är med i Stadsbruksprojektet genom Hälsoträdgården. Hälsoträdgården ligger på centralt läge i Tivoliparken, med en stor trädgårdsdel, orangeri och växthus. Den första trädgårdsdelen i Hälsoträdgården anlades 2012. Sedan dess har Hälsoträdgården fortsatt att utvecklas och under sommaren 2014 stod magnolialunden, orangeri och växthus färdigt och ger förutsättningar att bedriva verksamhet i Hälsoträdgården året om. Uppbyggnaden och utvecklingen av Hälsoträdgården har skett i ett unikt och nära samarbete mellan många olika parter. Förvaltningar, politiker, föreningar och privatpersoner bildar tillsammans ett värdefullt nätverk kring Hälsoträdgården. Hälsoträdgården ägs och förvaltas av kommunen, med stöd av nätverket.

Eftersom Hälsoträdgården ligger på en central plats i staden i Kristianstads stadspark, var målet redan från början att Hälsoträdgården skulle vara en plats för alla. Trädgården är såväl en läkande miljö, en aktivitets- och arbetsplats, som ett intressant och spännande besöksmål i parken. Hälsoträdgården har, genom att vara öppen för både allmänhet och organiserad verksamhet, ett unikt koncept som skiljer sig från andra hälsoträdgårdar som ofta är slutna terapiträdgårdar. Det innebär dock att en del rehabiliterande verksamhet, som kräver avskildhet, inte passar här. Det är också viktigt att samordna vilka grupper som passar att vistas i Hälsoträdgården samtidigt.

På kort tid har Hälsoträdgården blivit ett av de

viktigaste besöksmålen i Kristianstad. Vid sidan av Naturum, Regionmuseet, Tivolibadet och stadens centrum lockar den ett stort antal besökare. Utöver en stor mängd allmänhet och turister vistas varje vecka ett 50-tal personer i organiserad verksamhet i trädgården.

I samband med att orangeri och växthus färdigställdes sommaren 2014 var huvuddelen av den planerade uppbyggnaden av Hälsoträdgården genomförd. Det innebär att man nu kan planera verksamhet året om. Verksamheten har haft två bekymmer: För det första har det redan från projektets start varit ett tydligt önskemål att det ska finnas en trädgårdsmästartjänst i Hälsoträdgården, eftersom detta är en grundförutsättning för att kunna bygga upp en intressant verksamhet och ett starkt nätverk kring trädgården. Under 2015 fick avdelning Offentliga rummet slutligen klartecken att skapa en sådan tjänst genom konvertering inom avdelningen. Under 2016 har rekryteringen av trädgårdsmästare inletts. För det andra har Hälsoträdgårdens driftsbudget för verksamheten hittills varit beräknad för säsongsverksamhet och behöver förstärkas för att räcka hela året. Detta har skett genom omfördelning inom avdelningen på kommunen.

Förutsättningarna är nu goda att vidareutveckla verksamheten i Hälsoträdgården så att den kan bli en attraktiv mötesplats och målpunkt för hälsa, odling och samvaro i stadens stadspark, som tanken varit från projektets start. Läs gärna mer i bilaga Utvärdering av Hälsoträdgården.

Facilitatorfunktionen i Stadsbruksprojektet

Om man ska driva en verksamhet liknande stadsbruk där många olika aktörer är inblandade, antingen det är flera odlare, företag eller kunder, är en samordningsfunktion viktig att ha. I Stadsbruksprojektet har vi valt att kalla samordningsfunktionen för facilitator. Erfarenheter från projektet visar på vikten av en sådan facilitatorfunktion. Facilitatorn kan antingen vara en offentlig aktör som fallet är i Göteborg, där kommunens fastighetskontor tagit på sig facilitatorrollen, eller en privat aktör som Xenofilia i Malmö. Facilitatorn kan också anlitas av en grupp odlare.

FACILITATORROLLEN

Stadsbruksprojektet har arbetat med att försöka hitta ett koncept där odling i kommersiell skala kan startas i staden. Tidigare har det inte varit möjligt för en enskild odlare att få hyra mark i staden för kommersiell odling. Genom samverkan mellan kommun, forskning och privata aktörer har ett nytt sätt att odla kommersiellt i staden skapats – stadsbruk. Stadsbruk är ett koncept där en facilitator (som kan vara en kommun eller en privat aktör) för samman odlare, skapar förutsättningar för dem att hyra mark och hjälper dem med uppstart och affärsutveckling.

I Stadsbruk Malmö har Xenofilia tagit på sig rollen som facilitator och det har varit en lärorik process att prova sig fram till vad en facilitatorfunktion kan innebära och vad som fungerar bra. Facilitatorsrollen innebär direktkontakt med odlare. Det handlar om att skriva avtal med odlare, vara behjälplig vid uppstart av företag, svara på frågor kring odling och ansvara för vatten, stängsel och markfrågor. Som facilitator har Xenofilia även startat marknader och hjälpt till med försäljning till restauranger. I Malmö har Stadsbruksprojektet haft närmare 20 nystartade odlingsföretag och det krävs administration och kommunikation både från projektets sida och mellan odlarna. Mötesstrukturer och kommunikationsvägar har etablerats.

Om huvudsyftet med stadsbruket är kommersiell odling, så behöver facilitatorn främst vara bra på marknadsrelaterade frågor och ha som huvuduppgift att ha kontakt med kunder och att ordna praktiska saker kopplade till odling och skörd. Om målet snarare är en blandning av social integration och delaktighet blir uppgifterna annorlunda. Det minskar också belastningen på markägaren om denne kan förhandla frågor med bara en person istället för många olika individer.

Det är viktigt med kontinuitet för att skapa förtroende mellan alla inblandade. Enbart säsongsanställning är ingen bra idé, för då förlorar man värdefulla kontakter och momentum i odlingen och samordningen.

Om man tänker sig att inrätta en facilitator bör involverade aktörer tydligt komma överens om vad man anser ingå i facilitatorns roll och vad som ingår i de övriga aktörernas roller. Det kan vara en person eller flera som sköter facilitatorfunktionen. Facilitatorns roll bör utgå från syftet med odlingen och vem som ska odla där. Det kan dock vara viktigt för framväxten av stadsbruksliknande initiativ att man inte binder upp sig vid idén att man måste ha en facilitator utan att man vågar undersöka möjligheterna att prova ett genomförande utan facilitator när det gäller vissa småskaliga initiativ.

I projektet Stadsbruk har facilitatorsrollen bedrivits av olika parter, i Malmö av ett privat socialt företag, Xenofilia, medan till exempel i Göteborg har fastighetskontoret agerat facilitator. Det finns för- och nackdelar med båda typer av organisation. I Göteborg har man från kommunens sida sett att det ger en helhetsbild och ett tillfälle att strategiskt koppla upp olika aktörer med varandra för att åstadkomma en modell där odlarna får stöttning i allt från arrende till försäljning. Tanken är att odlarna själva eller andra intressenter i ett senare skede går ihop och själva startar kooperativ där de kan hjälpas åt att äga eller hyra maskinpark, sälja skörden och distribuera den.

Om facilitatorn är en kommunal part finns flera fördelar. Man är markägare och kan, naturligtvis med hänsyn tagen till gällande planer, bestämma över vad marken ska användas till. Om man har politiskt stöd för det, kan man använda kommunala resurser för investeringar i infrastruktur och redskap. Att kommunen är en part kan också vara en nackdel,

Hjälp med marknadsföring kan vara en del av facilitatorrollen
Foto: Martin Berg

eftersom kommunala processer ibland till sin natur är tröga och ska så vara, det är en del av demokratin. Vad kommunala skattemedel ska användas till bestäms av politiska beslut och vid byte av politiskt styre riskerar sådana beslut att rivas upp. Stadsbruk kan inte heller i det långa loppet drivas som en kommunal verksamhet, eftersom det strider mot lagen om statsstöd; offentliga medel får inte gynna enskilda företag. Facilitatorrollen måste därför efter starten lämnas över till exempelvis odlingsföretagen i form av en ekonomisk förening eller till en tredje part.

En facilitator i privat regi kan agera mer fritt och kan ta snabba beslut och hitta lösningar och samarbeten på ett flexibelt sätt som en kommun kan ha svårt för. Däremot kan det vara svårare för en privat part att hitta rätt i den kommunala organisationen, då frågor som rör stadsbruk ofta hanteras av flera förvaltningar. Ibland måste även privata aktörer

vänta in den kommunala byråkratin. En privat facilitator har inte heller kommunala medel att förfoga över, utan måste från början ha en affärsmodell och en källa för finansiering.

Oavsett organisering och arbetsuppgifter måste man alltid ha i åtanke hur facilitatorn ska finansieras, hur affärsmodellen ser ut. Rimligtvis är det den part som har mest nytta av facilitatorns respektive tjänst som också ska finansiera den. Det kan vara odlarna, kommunen eller någon tredje part.

KOMMUNIKATION OCH SAMARBETE

För att facilitatorfunktionen ska fungera är kommunikation A och O. Det gäller kommunikation med odlare, med allmänhet och konsumenter samt med kommun och myndigheter. Det är viktigt att tidigt ha en strategi för vad som ska kommuniceras och vilka kommunikationskanaler som kommer att fungera bäst. En facilitator måste vara en bra kommunikatör och ha ett stort tålamod. Det är viktigt att skapa kontaktytor i en form som fungerar mellan de olika aktörerna, Det kan till exempel vara en hemsida, sociala medier, en fysisk anslagstavla eller liknande, för att öka kommunikationsmöjligheterna mellan de som odlar och andra aktörer.

Förankring hos allmänheten är viktigt, så att närboende inte känner sig utanför. Att prata med de närboende, sätta upp skyltar, bjuda in de boende till odlingen och ha försäljning på plats för att skapa en mötesplats är olika sätt att få en bra relation med boende och allmänheten.

Slutligen kan en facilitator vara ett ansikte utåt för odlingarna. Facilitatorn kan kontakta media och vara kontaktperson för odlingen, så att odlarna kan fokusera på odlingen.

AVTAL

Avtalen mellan Xenofilia och odlarna har skrivits med hjälp av jurister på fastighetskontoret, miljöförvaltningen och SLU. Här kommer lite tips på vad man behöver tänka på när man formulerar ett avtal:

- Involvera en jurist vid utformningen av avtalet – det ska passa era förutsättningar.
- Ska avtalet vara mellan facilitatorn och odlaren eller mellan markägaren och odlaren?
- Var tydliga med åtaganden från både odlaren och facilitatorn så att alla är överens om förväntningarna från båda sidorna.
- Inkludera kostnaderna som gäller för odlaren och när de ska betalas.

Det är viktigt att odla det kunderna vill ha. Foto: Martin Berg

AVTAL

Det är väldigt viktigt att formulera ett avtal som reglerar rättigheter och skyldigheter mellan de olika parterna. En facilitator kan ta rollen som mellanhand när avtal ska formuleras. Det kan vara ett avtal mellan kommunen/markägaren och odlaren eller mellan en kommun/markägare och en facilitator, sedan kan facilitatorn ha avtal med de olika odlarna. I fakturatan kan du ta del av erfarenheterna från Stadsbruk Malmös process med att ta fram avtal.

Att skapa en lista av tjänster som facilitatorn kan erbjuda odlarna mot en avgift kan underlätta processen för odlarna, så att de kan fokusera på odlingen. Det kan vara ett sätt att få in medel för att täcka kostnaderna för facilitatorn.

ODLINGSSAMORDNING

I odlingen kan facilitatorns roll vara att samordna gemensamma inköp av förnödenheter såsom jord, gödsel, utsäde eller odlingsväv. Det sparar mycket tid för odlarna om en person beställer för allas behov och det kan också betyda att man får bättre pris när man köper in stora volymer. Om man har gemensamma redskap och maskiner är facilitatorn viktig för skötsel och samordning av användandet av dessa. Att organisera och fördela ansvaret för skötseln av gemensamma ytor, vatten, stängsel och lokaler är nödvändigt. Samordning av utbildnings-

behov och att arrangera kurser kan vara ytterligare en funktion hos facilitatorn. När verksamheten växer kan samordning av arbetskraftsbehov också vara en tänkbar uppgift.

MARKNADSSAMORDNING

En facilitator kan också ha en roll för att samordna marknadsföring och försäljning av odlarnas produkter. I det fallet är det viktigt att det redan från början är tydligt vilka skyldigheter och vilka fördelar ett sådant arrangemang innebär för odlarna och för facilitatorn. Det kan behöva regleras vilka volymer och kvaliteter som förväntas av odlarna, hur lång framförhållning som behövs samt naturligtvis vilket pris odlarna ska få för sina produkter. Arrangemanget behöver dels vara flexibelt, eftersom kundernas behov, men även odlarnas möjlighet att leverera, ibland skiftar snabbt, dels vara tydligt och möjligt för alla parter att leva upp till.

Om facilitatorn har rollen att sälja produkterna i stadsbrukets namn bör man också reglera vad som gäller för de odlare som väljer att marknadsföra sina produkter på egen hand, så att det inte skapas en ogynnsam konkurrenssituation inom stadsbruksinitiativet.

Den gröna entreprenören

I testbädd Malmö har odlingsföretagen skapat olika sätt att organisera sig och utveckla sina företag. De bolagsformer som stadsbruksodlarna valt är allt från enskilda firmor till ekonomiska föreningar, handels- och aktiebolag.

KOMPETENS OCH ENTREPRENÖRSKAP

Om man vill stadsbruksodla bör man ha en viss kompetensnivå eller vara medveten om den kunskap som behövs. Odlingssamordnare/facilitator behöver tänka på följande när det gäller potentiella odlare:

- Finns det en genomtänkt affärsidé/affärsplan?
- Har hen erfarenhet av odling eller utbildning inom ämnet?
- Har hen lämplig kompetens inom tjänsterna hen vill erbjuda?
- Har hen tillräckligt driv, vilja och entreprenörssanda?

Förutom odlingskompetens är det viktigt att odlaren har någon form av affärsplan, dels för att visa att hen har tänkt igenom idén, dels för att ge en överblick av hur hen har tänkt, om man till exempel har funderat på förädling, förvaring, försäljning och så vidare. I Stadsbruksprojektet har företagarkompetens/erfarenhet visat sig vara av stort värde, att odlarna förstår hur de ska tänka företagsmässigt och vet värdet av sin tid. Att bistå med kontakter och ingångar till potentiella kunder kan ju också vara en viktig uppgift för facilitatorn. I Malmö har Stadsbruksprojektet lockat både erfarna affärsmän och personer som kanske har bra odlingskunskap men begränsad företagarkompetens. Det kan finnas utmaningar för båda grupperna att driva stadsbruksodling. Man behöver erbjuda någon form av kompetensutveckling och fortbildning för de blivande odlare som inte har tillräcklig företagareller odlingskompetens.

I Växjö kommun har det kommit många intresseförfrågningar från människor som vill odla. Viljan och idéerna har funnits, men kommunen har upplevt att det hos vissa av odlarna har saknats organisationsförmåga, kortsiktig och långsiktig planering samt kunskap om lagar/regler och försäljningskanaler. Det hade varit önskvärt att ha någon form av konsult/rådgivare att hänvisa till.

Det finns personer som har kunskap och erfaren-

En grön entreprenör med sin skörd. Foto: Xenofilia

het av till exempel fårskötsel eller grönsaksodling i andra länder, men som inte har kunskap om alla regler och hinder som man kan stöta på när man vill ha småskaliga jordbruksjobb i Sverige.

STADSBRUK OCH EKONOMISK HÅLLBARHET

I definitionen av stadsbruk ligger att det ska vara någon form av kommersiell verksamhet som genererar intäkter och/eller sänkta kostnader. Ren hobbyverksamhet räknas däremot inte in i begreppet stadsbruk. För att den verksamhet man planerar att starta ska bli långsiktigt hållbar krävs att man redan från början har en idé om hur man ska kunna driva och utveckla sin verksamhet även efter en eventuell start i form av ett projekt. Denna idé kommer med stor sannolikhet att behöva justeras under resans gång.

Det finns många olika affärsmodeller för stadsbruksliknande initiativ i omvärlden, några exempel redovisas i bilagan. Goda exempel på stadsbruksliknande initiativ från runt om i Europa. Gemensamt för alla studerade exempel är att man inte har sin huvudinkomst från försäljning av obearbetade grönsaker. Ofta kombinerar man försäljning av produkter med någon form av tjänster och vidareförädling som höjer värdet på produkterna. Det har också visat sig att det kan vara svårt att generera intäkter som täcker den arbetsinsats som behövs. Att utnyttja olika resurser som staden erbjuder för

att sänka kostnaderna kan också vara en affärsstrategi, till exempel att ha många volontärer eller gratis uppvärmning i form av restvärme.

Oavsett vilken strategi man väljer är det bra att tänka igenom sin idé och göra en affärsplan. Man behöver till exempel tänka igenom vad det är man ska tjäna pengar på, vilken den viktigaste kundkretsen är och vilka kanaler för marknadsföring man ska använda. Business Model Canvas¹ kan vara ett bra hjälpmedel när man ska planera sin verksamhet. Det kan vara en bra strategi att inte ha för bred målgrupp eller för många olika grenar från början, utan planera för att utvidga verksamheten efter hand.

I testbädd Malmö har odlingsföretagen skapat olika sätt att organisera sig och utveckla sina företag. De bolagsformer som stadsbruksodlarna valt är allt från enskilda firmor till ekonomiska föreningar, handels- och aktiebolag

AFFÄRSSTRATEGIER

Oavsett om man tänker sig att sälja produkter eller tjänster är det bra att göra en marknadsundersökning innan man startar sin verksamhet. Vilka är de potentiella kunderna? Hur vill kunden ha sina produkter/tjänster? Vilken betalningsvilja finns det? Hur når jag mina kunder? Hur ser marknaden ut, finns det någon som erbjuder något liknande? Man bör i så fall välja att antingen göra det konkurrenterna gör, fast lite bättre, eller att göra det konkurrenterna inte gör.

De olika affärsstrategier för stadsbruksliknande initiativ som enligt omvärldsanalysen är vanligast och mest framgångsrika är:

1 Olika typer av specialisering/differentiering

- a) Superfärskt, etniska produkter, unika produkter, till exempel stor variation i sorter eller ätliga ogräs.
- b) Direktförsäljning, kontakt med kunden.

2 Diversifiering, multifunktionalitet

- a) Olika former för försäljning och förädling av produkterna såsom direktförsäljning/gårdsbutik, förädling, café, restaurang, catering, prenumerationslådor med mera.
- b) Andra sätt att tjäna pengar eller sänka sina kostnader på, såsom sociala tjänster, omsorg och rehabilitering, utbildning, event, rekreation, konferenser, klimat- och miljötjänster.
- c) Tjänster kopplade till platsen/området såsom områdesutveckling och placemaking.

3 Utnyttja billiga resurser i staden och dess närhet

- a) Överskottsvärme, avfall som kan bli gödsel.

- b) Mark, lokaler.
- c) Arbetskraft, volontärer.

4 Upplevelseekonomi

- a) Ta betalt flera gånger, för både produkten, servicen och upplevelsen, till exempel anordna en utbildning som man tar betalt för, sedan får kunden köpa slutprodukten.
- b) Placemaking – att förbättra platsens varumärke, till exempel innan man säljer tomter. Grön visualisering av framtida planer.

5 Delad ekonomi

- a) Andelsjordbruk, där man har ett avtal med en grupp kunder som är med och delar risken, genom att betala i förväg och kanske lova att lägga ett antal volontärtimmar i produktionen.
- b) Delning av mark, redskap med mera.
- c) Crowdfunding – när man, oftast via Internet, samlar ihop investeringspengar för att sätta igång ett företag/initiativ.
- d) Egenmakt, när man får en starkare position i samhället, genom till exempel större självförsörjningsgrad, men även genom större makt över sin matförsörjning och därmed över matkvaliteten.

När man har bestämt sig för vad man ska satsa på är det också viktigt att ta reda på vilka kvalitetskrav som finns på produkten/tjänsten, både när det gäller lagstiftning och hos kunderna. Ska man satsa på någon form av certifiering, till exempel ekologisk produktion? Det är viktigt med professionalitet och kvalitetssäkring om man ska vara framgångsrik.

KVALITETSSÄKRING

Blivande odlare och leverantörer av livsmedel måste tidigt förstå betydelsen av certifieringssystem och certifiering av produkter på marknaden. Certifiering som ska utföras av en tredje oberoende part innebär ett skydd för konsumenten, men också för miljön. Oavsett om det rör sig om produkter märkta med Svenskt Sigill eller KRAV, finns ett omfattande regelverk som styr hur produktionen får gå till. Det är endast produkter certifierade enligt EU:s regelverk för ekologisk produktion som får marknadsföras och säljas som ekologiska. Dilemmat är att certifiering kostar, och små odlingsföretag där man odlar enligt ekologiska principer kan oftast inte bära denna kostnad. Detta utesluter deras möjlighet att märka sina produkter som ekologiska. Lösningen skulle kunna vara att utveckla ett produktmärke, till exempel Stadsodlat, som genom en överenskommelse står för en viss produktkvalitet, alternativt att undersöka möjligheten att gruppcertifiera sig.

¹) Business Model Canvas är ett strategiskt hjälpmedel för att skapa innovativa affärsmodeller. Canvasen är utvecklad av Alexander Osterwalder och professor Yves Pigneur. Den beskrivs i detalj i deras bok Business Model Generation. En Business Model Canvas beskriver ett företags affärsmodell med 9 delar: erbjudande, kund, intäktsmodell, kanal, kundrelationer, nyckelaktiviteter, nyckelresurser, nyckelpartners samt kostnader.

HANDLARNÄTVERKET

Livsmedelsakademins Handlarnätverk består av handlare i Skåne som strävar efter att erbjuda sina kunder ett bra lokalt sortiment. De erbjuder också relevant och lockande exponering av sina närproducerade varor så att de ska vara lätta att hitta för butikens kunder.

I samarbete med Livsmedelsakademien har

Handlarnätverket under 5 år byggt upp ett aktivt erfarenhets-, inspirations- och idéutbyte som gett rejäl omsättningsökning och sortimentsutveckling för de lokala varorna i regionen. Idag består nätverket av allt från engagerade ICA-handlare i Höllviken, över delikatessbutiker såsom Möllans ost, Höganäs saluhall och Vikentomaters gårdsbutik till MAXI stormarknad i norra Skåne. Störst koncentration av butiker finns dock i Malmöområdet. Sammanlagt ingår 42 butiker 2016, alla med ett medvetet arbete kring det närproducerade sortimentet vilket manifesteras genom exempelvis:

- Smaka på Skåne - ansvarig personal
- Genomgångna butiksutbildningar kring kriterier och urval
- Aktivt arbete med skyltning/storytelling om de lokala leverantörerna,
- Succesiv breddning av det lokala sortimentet
- Deltagande i speed datingträffar för att göra affärer med fler lokala leverantörer,
- Arbete med Smaka på Skåne-skyltning för igenkänning av de lokala varorna.

Under det gemensamt upparbetade varumärket Smaka på Skåne exponeras endast produkter som uppfyller tre enkla kriterier: Skånsk råvara, skånsk hantverksmässig förädling och spårbarhet av ursprunget. Handlaren har ansvar för att försäkra sig om att kriterierna är uppfyllda.

Genom Handlarnätverkets arbete har flera småskaliga producenter som t.ex. Nablus mejeri, Malmö Vinägerfabrik, Skånsk Chili, Bondens Bästa, Fornkorn fått kraft att växa och investera i sin utveckling och flera av dem säljer nu nationellt.

En vidareutveckling av Livsmedelsakademins Handlarnätverk till att involvera även stadsbruksodlarnas unika varor skulle kunna underlätta för fler kunder i "vanliga butiker" att hitta dem. På samma gång skulle det stimulera försäljning, affärsutveckling och ekonomi för nya företag som börjar med odlingar i mindre skala.

Det pågår en process initierad av företaget Plantagon, för att skapa en standard/terminologi för hållbar urban livsmedelskonsumtion och produktion. Både SLU och Malmö stad har svarat på remissen. Standarden är inte färdig än, men terminologin som är ute på remiss antyder att standarden kommer att vara väldigt bred och det finns en oro att stadsbruksodling kan påverkas av standarden. Man kan ifrågasätta behovet av en sådan standard. Den riskerar att leda till förvirring hos både producent och konsument.

PRODUKTER OCH DISTRIBUTION

Distribution och försäljning av produkterna måste vara anpassad både efter odlarnas förutsättningar och efter marknaden. Ex: Livsmedelsakademien har tittat närmare på närdistributionssystem för lokala råvaror, baserat på vad de kallar ett Handlarnätverk.

Det som är speciellt med stadsbruk är ju kopplingen till staden, både geografiskt och som speciell identitet hos produkterna. För vissa odlare är det en fördel med en samordnad distribution och försäljning. För andra kan det vara fördelaktigare att utnyttja sina egna kanaler. Är volymen liten kan det vara fördelaktigt att koncentrera försäljningen. Om det däremot finns problem med att få avsättning kan det vara bra att sprida försäljningen på olika marknader.

Oavsett vilka kanaler man utnyttjar är möjligheten att få hyfsat betalt större om man specialiserar sin produktion på något unikt, till exempel att erbjuda många sorter av en gröda, såsom morötter av olika färger och former. Man kan också erbjuda hela kit, till exempel för örtodling, eller kombinera olika produkter som passar tillsammans.

Det är viktigt att tänka på att ha produkter att leverera under en stor del av året. Det kan man göra genom att så i omgångar eller att ha olika grödor med olika skördetid. Man kan också fundera över hur man kan förlänga säsongen och minska sitt beroende av vädret, till exempel genom odling under väv eller i ett tunnelväxthus.

Att satsa på småskalig förädling kan göra att man får ut ett större värde för sina produkter. Det är dock viktigt att ha koll på livsmedelslagstiftningen när det gäller lokaler och produktionsprocesser. Det finns också möjlighet att odla och sälja icke ätbara produkter, såsom blommor och plantor. En intressant nisch som några stadsbruksodlare har hittat är odling av olika växter för textilhantverk, till exempel nässlor och lin för fibrer och olika färgningsväxter. Produkterna säljs, men används också till egna växtfärgningskurser. Nedan följer exempel på olika försäljningskanaler som testats i Stadsbruksprojektet.

På Ekobacken kan man köpa grönsaker direkt på odlingen Foto: Växjö kommun

Restauranger

Hos restaurangerna finns en stor betalningsvilja, åtminstone hos de lite "finare" och mer specialiserade restaurangerna. Dessa restauranger har ofta ett stort intresse av lokala produkter och är villiga att betala bra för lite mer udda och unika grödor. För restaurangerna är dock kvalitet och leveranssäkerhet oftast mycket viktigt.

Flera av Stadsbruk Malmös odlingsföretag har arbetat upp kontakter med Malmös restaurörer, dels för att kartlägga vilka produkter som restaurangerna önskar, men också för att göra överenskommelser om förpackningar och leveranssätt.

En lite mer ovanlig affärsmodell är en restaurang som driver en egen stadsbruksodling för att bli självförsörjande. En Malmökrögare har sedan 2015 odlat på en större yta för att kunna förse den egna restaurangen med grönsaker, blad och örter. År 1 drevs odlingen av krögaren i aktiebolagsform tillsammans med tre andra delägare. Skörden blev så stor att man också kunde sälja sina produkter till flera restaurangkollegor och även via Stadsbruk Malmös distributionssystem och på marknaden Stadens skafferier. År 2 driver krögaren sin odling själv tillsammans med medarbetare på restaurangen. Odlingen blir då friskvård för de anställda samtidigt som medarbetarnas kunskaper om de råvaror som används på restaurangen ökar.

1) CSR betyder Corporate Social Responsibility, ett sätt för företag att ta socialt ansvar genom att stötta olika initiativ.

Macken på Ekobacken i Växjö har ett särskilt affärskoncept där företag, till exempel restauranger och butiker, för ett ganska stort belopp kan sponsra en näringslivslott i odlingen som ett led i företagets CSR¹-arbete. Ekobackens odlare sköter lotten och kunden får skörden. I Växjö hyrde flera av stadens bättre restauranger tidigt Ekobackens näringslivslotter.

Kajodlingen i Göteborg odlar huvudsakligen skräddarsydda grödor till stadens restauranger.

Marknad/direktförsäljning

Flera av odlingsföretagen i Stadsbruk Malmö säljer sina produkter på Stadsbruks matmarknad Stadens skafferier som anordnas i samarbete med Folkets Park. Det är också vanligt förekommande att odlingsföretagen arrangerar egna matmarknader i samarbete med lokala caféer och restauranger, då ofta i kombination med särskilda menyer och musikframträdanden. Erfarenheterna från marknaden Stadens skafferier är goda hos odlarna. Även om det kräver ganska mycket förberedelse och arbete är mötet med kunden viktigt och möjligheten att få bra betalt för produkterna är stor vid det personliga mötet. Man har också möjlighet att svara på kunders frågor och dyra mellanhänder kan undvikas.

Inom Stadsbruk Malmö anordnar flera av odlingsföretagen direktförsäljning på odlingsfälten. Man

kommunicerar via sociala medier och i sina nätverk vilka grödor som är färdiga att skörda och när de är tillgängliga på fälten för försäljning. Flera av odlarna uppskattar detta sätt att sälja sina produkter, då skördar de inte på spekulation och därmed minskar matsvinnet (till skillnad från om man säljer på marknad).

Macken i Växjö har ett mycket omtyckt och välbesökt försäljningsställe i anslutning till odlingen i Ekobacken. Här anordnas även olika typer av evenemang som konserter och föreläsningar.

Mindre butiker

Mindre, fristående ekobutiker har en mycket medveten och engagerad kundkrets som kan betala bra om de vet var produkterna kommer ifrån. Det är också lätt att leverera, eftersom dessa små butiker inte är uppbundna av leveransavtal med någon stor grossist. Även enstaka handlare inom dagligvaruhandelskedjor skulle kunna vara möjliga kanaler för de stadsbruksodlare som har fått upp en bra volym på skörden. Dagligvaruhandeln har dock oftast krav på hög och jämn kvalitet och även på jämna leveranser. De kräver ofta någon form av kvalitetscertifiering av leverantören.

Några av företagen i Stadsbruk Malmö odlar snittblommor och plantor. En del av blommorna levereras till lokala blomsteraffärer och några av odlingsföretagen binder även buketter som säljs till framför allt event och restauranger. Ett av odlingsföretagen har en delägare som driver blomsterhandel, här levereras snittblommor till den egna butiken.

Andelsjordbruk och prenumerationslådor

Tanken med andelsjordbruk är att sprida och dela risken mellan konsument och odlare vid produktion av lokal mat. Konsumenterna delar riskerna i produktionen med odlaren genom att inför varje säsong köpa en andel av produktionen, vilken går till kostnaden för odlingen (utsäde, vatten, arbete) mot att kunden under skördetiden sedan får ta del av de skördade grödorna i förhållande till gjord ekonomisk insats. Om det blir ett dåligt år kan det hända att man får lite mindre än beräknat, medan man andra år kan få mer. I genomsnitt skall dock värdet på varorna motsvara produktionskostnaden, vilket även inkluderar en skälig ersättning till lantbrukarna. Målet med andelsjordbruk är att uppnå ett livsmedelssystem som är uthålligt ur olika aspekter.

Framför allt ett av Stadsbruk Malmös företag har arbetat med denna modell. Odlarna tillsammans med arton familjer bildade en ekonomisk förening där familjerna med sin medlemsavgift finansierade utsäde, arrendekostnad med mera. De två odlarna levererade sedan under säsongen "grönsakslådor" till sina medlemmar. Modellen har fungerat väl, dock tyckte medlemmarna att de fått "för mycket grönsaker" – de hade räckt till fler medlemsfamiljer än de som är med i den ekonomiska föreningen.

Flera av de nystartade företagen på Bergums mellangård inom Stadsbruk GBG har andelsjordbruk som affärsmodell. De har dock startat under 2016 och har inte hunnit dra några slutsatser.

Flera av stadsbruksföretagen i Malmö har fasta kunder som prenumererar på lådor och kassar med grönsaker. Hur dessa levereras har man löst på lite olika sätt, en del kunder hämtar sina grönsaker på fasta tider på odlingsfälten och en del kunder hämtar på caféer och restauranger.

Förädling av odlade produkter

Flera av de stadsbruksföretag som har med sig erfarenhet och kunskap av matproduktion arbetar med förädling, till exempel producerar en odlare olika såser där alla råvaror är egenodlade. Ett av företagen säljer sina grönsaker till en lokal "pastafabrik" och för produktion av vinäger.

TJÄNSTER

Utöver att tjäna pengar på att sälja produkter kan olika typer av tjänster bidra till företagets försörjning. Tänk på att privata företag kan vara bra kunder med hög betalningsförmåga, till exempel om man jämför med en kommun som liksom alla offentliga myndigheter i normalfallet måste upphandla tjänster. Här nedan följer några exempel på tänkbara tjänster som kan vara aktuella i stadsbrukssammanhang.

Odlingstjänster

En stadsbruksodlare skulle kunna ha plantuppdragning till andra odlare. Stadsbruk kan också ge möjlighet att sälja odlingstjänster till fastighetsägare som finns nära en stadsbruksodling. Till exempel kan en stadsbruksodlare få en del av sin inkomst från trädgårdsskötsel av områden kring fastigheter, vilket också ökar möjligheten till sociala möten och integration. Det kan även öppna upp för möjligheter till grönsaksodling i en gemensam odlingslott för boende i en fastighet. I framtiden kan man också tänka sig att stadsbruk tillhandahåller nya former för förvaltning av kommunala parker.

Upplevelser, utbildningar och pedagogiska aktiviteter

Stadsbruk kan erbjuda olika typer av odlingsutbildningar, guidningar, kryddvandringar, matlagning och småskalig förädling. Man kan också erbjuda pedagogiska aktiviteter mot till exempel skolor och förskolor, men man skulle även kunna tänka sig allmänheten som kund för till exempel barnkalas med odlingstema. Pedagogiska aktiviteter kan med fördel kombineras med att laga mat av det man skördar.

Stadsbruk Malmö arbetar idag med pedagogisk odlingsverksamhet tillsammans med gatukontoret och Växtverket i "Odlar i parken", en helt ny satsning i Folkets park. Hit kommer förskolor för att så, skörda, rensa och vattna sina odlingar tillsammans. Med teman som t.ex. "take away-odling" i kartonger och

Hälsoträdgården
i Kristianstad är
öppen för alla.
Foto :Kristianstad kommun

flaskor. Även barn och personal på förskolan Chinuch i Malmö har arbetat med odling som tema och Stadsbruksprojektets del i arbetet är att inspirera och instruera. Stadsbruksprojektet har byggt odlingsbäddar på förskolans gård så att barnen kan följa utvecklingen från frö till ätbar blomma eller grönsak.

Arbetsträning och rehab

En vanlig kombination är odling och olika typer av rehab och arbetsträning. Det är viktigt att tänka på att det kräver specialkompetens hos personalen, man ska ha kompetens för och tycka om att arbeta med människor. Man kan behöva vara restriktiv med vem som kan arbeta där och vilka grupper man kan ta emot. Personalen måste ha erfarenheter av att arbeta med människor med problem, de är inte där bara för att fylla platsen, utan huvudsyftet är ju rehabilitering. Tar man emot grupper kan man lösa det genom att grupperna har med sin egen handledare. Det är också viktigt att handledare och odlingsledare har ett gott samarbete. För mer information se kapitel om Stadsbruks möjligheter och utmaningar. Hälsoträdgården i Kristianstad har arbetsträning och hälsa som sin huvudsakliga affärsmodell.

Offentlig upphandling

En tänkbar kund för stadsbruksprodukter skulle kunna vara kommunens verksamheter. Som offentlig

myndighet är en kommun dock tvungen att följa lagen om offentlig upphandling, LOU, vilket betyder att alla produkter måste upphandlas. De flesta kommuners verksamheter har höga krav på jämn och hög kvalitet, stora volymer och hög förädlingsgrad, till exempel skalade och strimlade och ibland förkokta produkter. Detta kan vara svårt för stadsbruksodlare att leverera i nuläget, men kan tänkas i en framtid. Upphandlingens konstruktion är också sådan att utifrån ställda kvalitetskriterier måste kommunen välja den producent som kan erbjuda lägst pris, vilket kan göra kommunen mindre intressant som kund för stadsbruksprodukter.

Malmö stad har hittills valt en modell där en leverantör måste kunna leverera till alla stadens verksamheter, i dagsläget över tusen leveransadresser. Alla dessa faktorer gör att i nuläget gynnas större leverantörer. Även om Malmö stad skulle besluta sig för att se över och ändra upphandlingsstrukturen är det en lång process. Därför ser vi inte idag Malmös kommunala verksamheter som en realistisk kund för Stadsbruk Malmös produkter inom de närmaste åren.

En mindre kommun skulle kunna vara mer intressant som kund, eftersom man då inte behöver leverera lika stora volymer. Vissa kommuner har också valt andra modeller för inköp och leveranser, till exempel arbetar Växjö kommun enligt modellen samordnad varudistribution, se faktaruta.

Något som skulle kunna vara enklare att sälja till kommuner är olika typer av tjänster, såsom pedagogisk verksamhet för barn eller utbildning för personalen. Dessa tjänster måste också upphandlas, men om det rör sig om mindre summor kan det ske genom direktupphandling, som är ett betydligt enklare förfarande. När det gäller att sälja tjänster till Arbetsförmedlingen, kan det ställa till problem för små aktörer eftersom all upphandling sker nationellt.

SAMORDNAD VARUDISTRIBUTION, VÄXJÖ

I Växjö har man valt en modell för upphandling och distribution, där man bara upphandlar varan levererad till en distributionscentral. Ompackning och leverans ut till slutkund upphandlas separat. Det gör att mindre leverantörer bara behöver leverera till ett ställe. Man har också valt att ha delade anbud, vilket gör det lättare för små leverantörer att leverera sina produkter. Modellen har också fördelen att man kan styra leveranstiderna och därmed få säkrare trafikmiljö på skolgårdar och minska utsläppen från transporterna.

Foto: Växjö kommun

Odlingen

När man ska odla kommersiellt i staden finns det många saker att tänka på. Här följer en checklista som är baserad på erfarenheterna från Stadsbruksprojektet med kommunen som markägare. För mer information, läs gärna Malmö fastighetskontors guide för att välja lämpliga platser för stadsbruk, den inkluderar en bedömningsmall med urvals- och avtalsprocess samt definitioner, Göran Larssons "Hur kommer du igång att odla ekologiskt i eller nära staden?" och Hushållningssällskapets utbildningsmaterial för stadsbruksodlare, se bilagor.

PLATSEN OCH LÄGET

- Hur har marken använts tidigare? Finns det förhöjda halter av tungmetaller eller andra föroreningar i jorden? Malmö stad hyr inte ut mark för odling som inte är godkänd som odlingsmark.
- Är marken kommunal, privat eller ägs den av staten? Olika regler gäller beroende på vem som är markägare.
- Är marken klassificerad av kommunen som jordbruksmark, kvartersmark eller allmän platsmark? Klassificeringen har betydelse för hur marken kan användas. På allmän platsmark ska allmänheten ha tillgång till marken och det blir därför begränsningar för hur marken kan odlas.
- Är marken med i den kommunala översiktsplanen eller finns den inom detaljplanelagt område? Vad finns det i så fall för ändamål eller planering för marken? Hur länge kan man förvänta sig att kunna få odla på marken? Kommunens förvaltning som ansvarar för markfrågor kan hjälpa till att hitta lämplig odlingsmark.
- Finns det några andra restriktioner? Är marken med i kommunens naturvårdsplan och vad gäller i så fall, finns det strandskydd eller något annat skyddsvärt kring marken?
- Är det lämpligt avstånd från fältet till trafikerade vägar, bebyggelse och annan verksamhet?
- Tänk på tillgängligheten med tanke på hur marken ska användas. Det behövs tillfartsvägar för bilar och traktorer. Även om det ska vara småskalig fritidsodling behövs det traktorer och maskiner för att ta marken i bruk.
- Tillgång till vatten, lokaler etc. Se senare avsnitt.
- Hur ser platsen och läget ut ur ett socialt perspektiv? För att skapa sociala mervärden är det viktigt att det är en trevlig plats att vistas på, med avseende på omgivning, vind, skugga, buller, naturvärden, rekreation med mera.

ODLINGSJORD OCH ODLINGSVÄRDE

- Vilken slags jord finns på platsen? Man kan ta jordprover för att analysera till exempel jordart, mullhalt, vätningsstatus och pH. Är jordstrukturen lucker eller packad och hur mycket dagmask finns i jorden?
- Är jorden lämplig för grödorna som man vill odla? Det bör generellt vara relativt lätt jord, utan för mycket lera, för att odla olika grönsaker. Många kålväxter trivs på lite tyngre jordar, medan rotfrukter behöver lättare jordar.
- Hur är fältets inre arrondering, det vill säga hur ser fältet ut? Finns det brukningshinder i form av brunnar, stora stenar och ledningsstolpar, finns det höga träd och buskar som skuggar etc.?
- Är det mycket sten i jorden kan den vara mindre lämplig för grönsaksodling. Sten kan plockas maskinellt men det är en stor kostnad och stenen behöver placeras någonstans.
- Är marken tillräckligt dränerad eller behöver dräneringen förbättras? Hur har marken använts tidigare? Vad har odlats tidigare? Hur snabbt kan jorden tas i bruk? Hur snabbt kan odlingen certifieras för ekologisk odling? En mark med långliggande gräsvall kan enkelt plöjas upp men det kan finnas mycket ogräs i marken och skadedjur i området. Det kan behövas en uppstartsperiod första säsongen genom till exempel halvträda, ogräsbekämpning genom upprepade jordbearbetning och grüngödsling.
- Behöver marken jordförbättras innan den tas i bruk, med kompost eller annan gödsling för ekologisk odling?
- Hur mycket ogräs finns det på fältet? Olika slags ogräs kräver olika strategier, det kan till exempel handla om fleråriga rotoogräs och ettåriga fröogräs.
- Finns det skadedjur, till exempel kaniner, rådjur, sniglar och knäpparlarver?

VATTEN

- Tillgång till vatten och bevattning är nödvändigt i de flesta fall, som komplement till den naturliga nederbörden. Vatten kan finnas antingen som en anslutning till kommunalt vatten, från en damm eller å, från en borrhälsbrunn eller från en vattentank med uppsamlad regnvatten eller annat vatten.
- Om man använder ytvatten från dammar och åar är det viktigt med den hygieniska vattenkvaliteten. Det finns regelverk för livsmedelssäkerhet som är viktiga vid bevattning. Man kan till exempel inte använda ytvatten från dammar och åar hur som helst för bevattning av grönsaker för färsk konsumtion.
- Vatten och bevattning kostar pengar. Kolla upp om vatten ingår i markhyran eller om odlaren ska betala för det.
- Framförhållning är viktig, det kan ta lång tid att

Maskiner anpassade för småskalig ekologisk odling underlättar skötseln.

Foto: Xenofilia

Efterskördansläggningar där skörden kan rensas och tvättas har byggts upp i anslutning till odlingarna. Foto: Xenofilia

skapa en långsiktig vattenlösning och det kan behövas tillstånd för större vattenuttag.

INFRASTRUKTUR – VÄGAR, YTOR, VÄXTHUS, EL ETC.

- Det behövs vägar och gångar inom fältet, för odling, transporter och för besökare. Det behövs också tillfartsvägar för bilar för leveranser och för traktorer för jordbearbetning och odlingsarbete.
- Det kan behövas särskilda ytor för att parkera cyklar och bilar, samt hårdgjorda ytor och vändplatser för bilar och maskiner.
- Det kan bli nödvändigt att sätta upp ett staket runt odlingen som skydd mot skadedjur och hundar. Vem ska betala för det? Det kan krävas bygglov för höga staket.
- Det kan behövas odlingstunnlar eller växthus för att dra upp plantor och odla i. Detta kräver normalt bygglov inom detaljplanlagt område. För odlingstunnlar och växthus behövs det som minst tillgång till vatten, men gärna även el. Runtom tunnlar eller växthus behövs plana hårdgjorda ytor för att ge utrymme för transporter och leveranser.
- Det är en fördel om det finns tillgång till el även för till exempel arbetsbodar, arbetslampor, elek-

triska verktyg, vattenpumpar, mobilladdare etc.

- Erfarenheter från Malmö har visat vikten av att så mycket som möjligt av infrastrukturen finns på plats innan man börjar odla.

REDSKAP OCH MASKINER

- Det behövs redskap och maskiner som är anpassade till odlingens storlek och omfattning.
- Även om en odling bedrivs i liten skala, och mycket av arbetet görs för hand med enkla handredskap, så behövs normalt traktorburna redskap för till exempel jordbearbetning vår och höst, gödselspridning, etablering och skötsel av gröngödsling och gångar, transporter etc.
- När det gäller maskinella arbeten som bara görs vid några enstaka tillfällen per år, till exempel plöjning och sådd av gröngödsling, kan man hyra in hela tjänsten från en maskinstation.
- Maskiner som används ofta under säsongen behöver finnas på plats, till exempel maskiner för jordbearbetning, precisionssådd, ogräsbekämpning och internt transporter.
- Det behövs handredskap för odling samt verktyg, reservdelar och material för reparation och underhåll av redskap, bevattning, staket etc.
- Det behövs redskap för skörd, skördehjälpmiddel, lådor, transportvagnar etc.
- Det behövs ytor och utrustning för efterskördshandling, för att putsa, tvätta, förpacka och lagra produkterna innan försäljning. Hur lösningarna ser ut beror på behoven. Det finns regler för hygien och livsmedelssäkerhet som måste följas.
- Det behövs ytor, lokaler och utrustning för förvaring och hantering av gödsel, kompost och andra insatsmedel. Det behövs också rutiner för att ta hand om skörderester och annat komposterbart material från odlingen, källsortering av avfall etc.

LOKALER OCH UTRYMMEN

Olika slags lokaler och utrymmen kan behövas för odlingen och för att skapa goda sociala förutsättningar för odlare och besökare.

- Om det inte finns lokaler i närheten med toalett, möjlighet att byta om och för handtvätt för odlare och besökare så kan man hyra en arbetsbod. Dessa lokaler och utrymmen kan ingå i hyran eller betalas separat. Omklädningsrum med dusch kan också behövas för vissa typer av verksamhet. Kolla om det behövs bygglov.
- Det behövs också utrymmen för att förvara allt som behövs för att odla, till exempel maskiner, redskap, fiberduk, fröer och plantor.
- Det kan finnas behov att kyllagra produkter kortare eller längre tid innan försäljning. Om det inte finns lämpliga utrymmen i närheten kan man behöva hyra till exempel en kylcontainer.
- Om man vill erbjuda olika sociala tjänster, som till exempel rehab och arbetsträning, eller ordna event, så är tillgång till en lokal med toalett,

omklädningsrum och utrymme för värme och vila viktig.

- Om man ska ha aktiviteter på vintern behöver man ha vinterbonade utrymmen. Man kan till exempel använda ett växthus, som både förlänger odlings säsongen och ger möjlighet till aktiviteter på vintern.

ODLINGENS INVERKAN OCH PÅVERKAN PÅ STADEN

En ny användning av ett område måste förankras med de boende i området, för att försäkra sig om bra relationer mellan kommunen, de boende och odlarna. Det bidrar också till att skapa mer förståelse om det uppkommer någon form av störning från odlingen. Det finns en del olika sätt som odlingen kan störa stadsborna, men mycket kan förbättras med dialog och hänsyn till den lokala befolkningen.

- Ljudet från maskiner som kör på marken och lastbilar som levererar och hämtar saker från odlingar kan orsaka buller som stör de närboende.
- Användning av gödsel och brukande av marken kan medföra lukter som de boende inte är vana vid.
- Ibland måste man sätta upp staket för att skydda odlingen från skadedjur, som kaniner. Kommunikation med allmänheten genom skyltar, samtal och förankring kan minska risken för problem eller missförstånd.
- Ljussmällor från växthus kan störa närboende, men i en stad med gatubelysning och belysning på allmänna platser är kanske risken att ljus från ett växthus stör närboende inte så stor.
- Det är inte alltid en kommersiell odling ser så prydlig ut. På vinter och tidig vår är marken bar och på hösten när skörden är över kan det se lite skräpigt och ovårdat ut. Detta kan leda till irritation hos närboende och en negativ syn på odlingen. Genom återkommande tydlig kommunikation, där odlarna informerar om varför det ser ut som det gör, kan sådan irritation undvikas.
- Är beslutet att odla marken förankrat hos kringboende som kanske använder ytan till hundrastning, bollsport och så vidare? Det är viktigt att alla känner sig informerade för att minska risken för konflikter längre fram.

Stadsbruk kan naturligtvis också ha positiv inverkan på närområdet.

- Variation och estetiska upplevelser.
- Upplevelse av meningsfull användning av marken.
- Närvaro på en annars övergiven plats kan öka känslan av trygghet för närboende.
- Möjlighet att handla närproducerad mat.
- Möjlighet till möten.
- Pedagogiska möjligheter för främst barn att kunna se och lära sig hur maten produceras.

STADENS INVERKAN OCH PÅVERKAN PÅ ODLINGEN

På samma sätt som odlingen kan påverka staden, så kan staden också påverka odlingen både positivt och negativt. En traditionell aktivitet på landsbygden, som odling, är kanske inte alltid anpassad för den urbana miljön. Förankring och kommunikation bidrar till att hantera möjliga problem, utöver hänsyn när man planerar var en odling ska lokaliseras.

- När man odlar i staden finns det ett flöde av människor omkring odlingarna. Det kan leda till problem med smittspridning, vandalisering och stöld. Därför är det viktigt att tydligt visa var allmänheten har tillträde och var den inte har tillträde.
- Det finns en risk för stöld av verktyg och/eller produkter från odlingen. Detta kan minskas med en låst bod/förvaring för redskap. I Malmö har stöld varit ett mindre problem än man hade förväntat sig.
- Vandalisering av lokaler eller odlingar kan orsakas av stadsbor som inte känner att de har någon koppling till det som händer i deras stad. Därför kan inte vikten av kommunikation underskattas.
- Det kan finnas en risk för smittspridning/kontaminering av odlingen från människor och hundar som rör sig i odlingen. Det är därför väldigt viktigt att det finns möjlighet att tvätta produkter som ska säljas och att det finns skyltar som informerar hundägare med flera hur de ska agera i och kring odlingen.

- Odlingar som ligger i närheten av stora vägar kan riskera föroreningar från dessa. I Malmö fall ligger en av odlingarna nära Inre Ringvägen. Stadsbruk Malmö bestämde sig för att, i enlighet med KRAV:s regler, inte odla grönsaker närmre än 25 meter från vägen. Kunskap om markens tidigare användning är också viktig. Närheten till vattendrag som kan påverkas, samt källan för vatten som används för bevattning, måste man också ha kunskap om.
- Det finns risker att kommunen vill ta marken i anspråk i framtiden för exploatering. I många städers översiktsplaner finns områden som är planlagda i många år utan att exploateras, men det finns också planer som kan komma att förverkligas. Det betyder att en odling kan sitta "osäker" i staden. Ofta vet man dock det i förväg. Det är bra om odlare kan känna trygghet i sin odling och veta hur lång tid arrendavtalet gäller.

Närheten till staden medför också många positiva aspekter för odlingen. Många av dessa beskrivs i kapitel 7, om Stadsbruks möjligheter och utmaningar, men här nämns de som är knutna till platsen.

- Närhet till kunderna, i form av köpare av produkterna, särskilt om man har möjlighet att ordna försäljning på plats i odlingarna.
- Närhet till kunder som köper tjänster, till exempel utbildningar, event eller rehab.
- Närheten till arbetskraft.
- Odling kan vara som ett skyltfönster eller gratis marknadsföring.

ODLINGSKLUSTER

Genom att Stadsbruk Malmö har valt fält som ligger nära varandra geografiskt har det skapats nya odlingskluster i staden, med odling i allt från pallkragar för de som vill odla i liten skala nära sitt boende till kommersiell odling på större fält.

Inom odlingsklustret skapas ett basområde. Det kan jämföras med en traditionell gård på landsbygden där ekonomibyggnader och bostadshus ligger samlade på en plats och fälten ligger runtomkring. Basområdet blir socialt en central mötesplats för både odlare, kunder, boende i närheten och besökare, med möjlighet att anordna både enskilda och gemensamma event. En uppehållsplats med ombytesmöjligheter, skydd vid regnigt väder, toalett och en inbjudande miljö bidrar till att skapa en besöksyta som kan användas av olika aktörer. Odlarna inom ett kluster och i andra kluster kan träffas, utbyta erfarenheter och hjälpa varandra.

Ekologiska och ekonomiska resurser kan samordnas och ge vinster genom

- kortare transporter av maskiner och redskap mellan fält som ligger nära geografiskt
- att olika erfarenheter om jorden kan delas mellan odlarna, troligen har fält som ligger nära varandra en liknande jordart och stenförekomst. Inställningar på redskap och maskiner

är likartade och olika större insatser kan samordnas för olika fält

- att flera odlare kan vara med i en gemensam växtföljd, istället för att ha en komplett växtföljd inom den egna odlingen kan odlare byta fält mellan sig
- en central och säker förvaring av maskiner, redskap och odlingsmaterial
- mer säker och effektiv förvaring av produkter på en plats i klustret
- att med en eller flera odlingstunnlar kan odlare dra upp egna plantor
- att vatten kan transporteras i ledningar eller med mobila tankar till andra fält i klustret
- att bättre tvättnings- och förpackningsmöjligheter kan skapas genom att centralisera till en plats

Modellen med att skapa odlingskluster, att från början ta ett initialt större organisatoriskt grepp med mötesplats, förvaring och samordning av infrastruktur för odling, har fördelen att det krävs en kartläggning av de praktiska omständigheterna för att kunna bedriva framgångsrik odling i området. Det måste också göras en så kvalificerad bedömning som möjligt av framtida möjligheter och utmaningar.

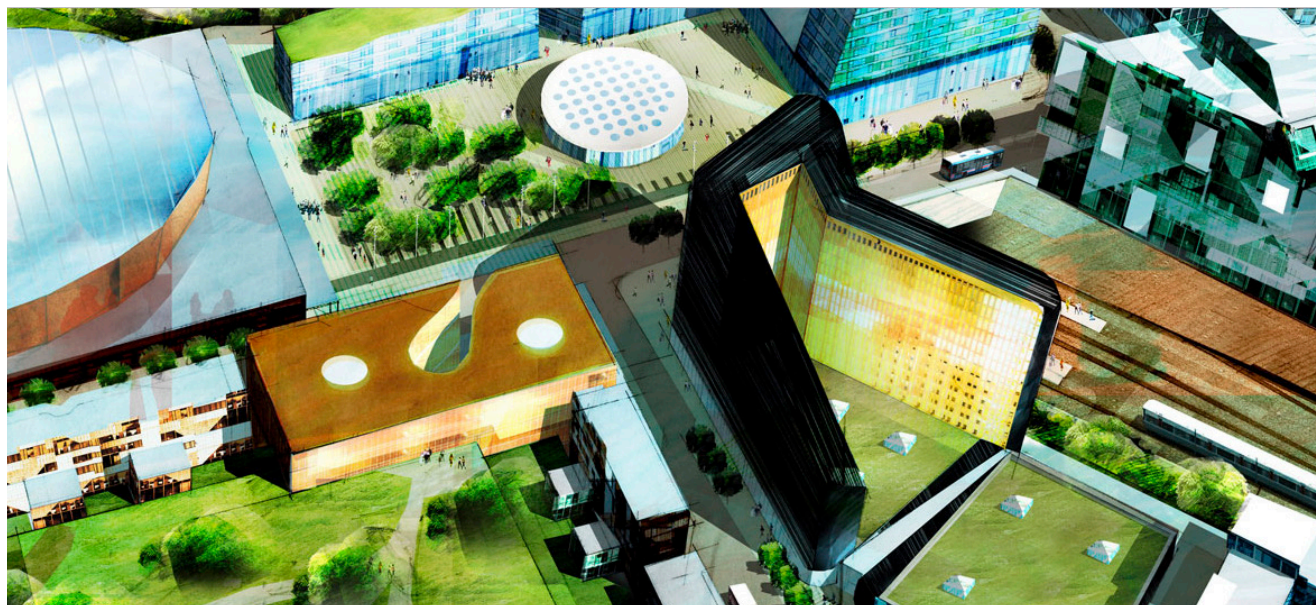

Illustration: David Wiberg

Den kommunala organisationen och politiken

Kommunen är en viktig aktör, inte minst som ägare av den mark som ofta kommer ifråga för stadsbruk och som den aktör som har i uppgift att planera stadens utveckling, förvalta de offentliga rummen och arbeta för att medborgarna ska få bättre livsmiljöer. Marken som kommer ifråga för stadsbruk är ofta mark i stadsranden och rör sig till exempel om mark som sparas som byggreserv, eller andra ytor med extensiv skötsel och användande.

KOMMUNALA PLANER

Olika planer och program uttrycker hur kommunen vill utvecklas och är bra utgångspunkter att börja undersöka huruvida kommunen redan har uttryckt en vilja om att stödja stadsbruk eller andra former av odling i staden.

Kommunala planer är ett uttryck för hur kommunpolitikerna vill att kommunen ska utvecklas. Planerna kan visa vilket stöd det finns för stadsbruk, men också vilka hinder som kan finnas. Det finns olika typer av planer. En del planer är kommunerna skyldiga att upprätta enligt lag, till exempel översiktsplan och detaljplaner. Sådana planer finns i alla kommuner. En del planer väljer kommunerna frivilligt att upprätta, till exempel grönstrukturplaner. Sådana planer kan ha olika utformning och namn i olika kommuner. Alla frivilliga planer är vägledande för kommunen. Det betyder att kommunen kan göra undantag från det som står i planen om det finns en politisk vilja att göra det. Av de lagstadgade planerna är vissa vägledande, andra är bindande. Ofta krävs det att planen ändras om kommunen vill göra avsteg från en bindande plan. Nedan presenterar vi några typer av planer som kan skapa förutsättningar eller hinder för stadsbruk och annan odling i staden.

Skillnad mellan allmän platsmark och kvartersmark

- Det finns en distinktion i kommunens klassificering av marken i planlagda områden som är viktig att känna till när man letar mark för ett stadsbruksprojekt. Marken i staden klassificeras ofta som antingen allmän platsmark eller kvartersmark. Allmän platsmark ska vara just allmän, med tillträde för alla, och får till exempel inte lov att odlas för egen vinning. Allmän platsmark avser ett område som i en detaljplan är avsett för ett gemensamt behov. En allmän plats får inte mer än tillfälligtvis upplåtas för en enskild verksamhet. En allmän plats kan till exempel vara en gata, ett torg eller en park.
- Kvartersmark däremot kan hanteras friare av kommunen i diskussionerna kring om stadsbruk är en lämplig användning av marken. Med kvartersmark avses all mark inom ett planområde som inte ska utgöra allmän plats eller vattenområde. I en detaljplan ska det alltid framgå vilken användning som är tillåten inom kvartersmark. Användning av kvartersmark kan till exempel vara bostäder, handel eller industri.
- Mark kan också klassificeras av kommunen som

jordbruksmark, vilket också kan ge möjlighet att använda marken till stadsbruk.

Översiktsplan

Enligt plan- och bygglagen (PBL) ska varje kommun ha en aktuell översiktsplan. Planen ska omfatta hela kommunen och syftet är att ge vägledning för beslut om användning av mark- och vattenområden samt hur den byggda miljön ska utvecklas.

Översiktsplanen är kommunens övergripande styrinstrument för den fysiska planeringen, men är inte juridiskt bindande. I översiktsplanen talar kommunen om hur man vill främja en långsiktigt god utveckling när det gäller bebyggelse och mark- och vattenanvändning i övrigt. Översiktsplaneringen har flera funktioner. Den är ett verktyg för att sätta enskilda beslut om den fysiska miljön i ett större perspektiv. Översiktsplanen ska vägleda kommunens vardagsbeslut när det gäller detaljplanering, planbesked, bygglov och andra tillståndsprövningar. Den används på liknande sätt av andra myndigheter som prövar eller överprövar bygg- och tillståndsärenden. Såväl kommunens egna som andra aktörers investeringar i infrastruktur, nya bostäder och lokaler underlättas.

Kommunstyrelsen har ansvaret för kommunens översiktliga planering. Översiktsplanen antas av kommunfullmäktige. En gång under varje mandatperiod ska kommunfullmäktige uttala sig om den gällande översiktsplanen är aktuell eller anta en ny översiktsplan.

I Malmös översiktsplan, till exempel, är en övergripande prioritering att Malmö främst ska växa inåt med ett intensivt och rikt stadsliv. Den lyfter också behov av utveckling av stadens parker och vikten av en grön stad.

Detaljplan

Med detaljplanen får kommunen reglera användningen av mark- och vattenområden. Kommunen kan använda en detaljplan för att pröva om ett område är lämpligt för bland annat bebyggelse. Det gäller till exempel både när det ska byggas nytt och när bebyggelse ska förändras eller bevaras. Detaljplanen ska redovisa allmänna platser, kvarter-smark och vattenområden samt gränserna för dessa.

Detaljplanen medför i princip en rätt att bygga i enlighet med planen under en särskild angiven

genomförandetid, som är minst 5 och högst 15 år. Detaljplanen reglerar rättigheter och skyldigheter, inte bara mellan markägarna och samhället utan också markägarna emellan. Planen är bindande vid prövning av lov.

Varje detaljplan anger en eller flera huvudmän för allmänna platser. Utgångspunkten är att kommunen ska vara huvudman för allmän plats, men även en enskild fastighetsägare eller en samfällighetsförening kan vara huvudman om det finns särskilda skäl till det. Om kommunen är huvudman medför planen en rätt – och även en skyldighet – att lösa in mark som är avsedd för allmänna platser. Kommunalt huvudmannaskap medför en skyldighet att ställa i ordning och underhålla dessa allmänna platser i den takt planen tas i anspråk.

Grönplan/grönstrukturplan

Enligt andra kapitlet i plan- och bygglagen ska planläggningen och prövningen "syfta till att mark- och vattenområden används för det eller de ändamål som områdena är mest lämpade för med hänsyn till beskaffenhet, läge och behov. Företräde ska ges åt sådan användning som från allmän synpunkt medför en god hushållning. Bestämmelserna om hushållning med mark- och vattenområden i 3 kap. och 4 kap. 1–8 §§ miljöbalken ska tillämpas."

I miljöbalken står att naturvärden, kulturvärden och friluftslivet ska skyddas, och att behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter särskilt ska beaktas. En grönplan eller grönstrukturplan är ett sätt att lyfta fram och synliggöra grönstrukturen. Planen bör vara en del av planeringssunderlaget, till exempelvis översiktsplanen, bland annat för att den då blir del av det politiska beslutet. Grönstrukturplanen kopplas till de mål och visioner man har om hur staden långsiktigt ska utvecklas och hur grönstrukturen ska bidra till bättre livsmiljöer.

Kommunen är huvudaktör för att planera, utforma, sköta och förvalta grönstrukturen. Man försöker att se grönstrukturen i staden – natur, grönområden, parker och andra utemiljöer – som en sammanhängande struktur av natur och grönska, oavsett vem som äger eller förvaltar marken. Det är också viktigt att ta reda på medborgarnas önskemål och behov, och ta hänsyn till de lokala värden de upplever. Detta görs genom att kommunen låter medborgarna komma med synpunkter, man studerar vad de gör och hur de använder området. Man kartlägger olika gruppers behov: äldre, funktionsnedsatta, skolor, förskolor, familjer under helgerna och så vidare. Detta arbete innebär många öppningar för att uttrycka sin vilja att initiera ett stadsbruksprojekt.

Plan för klimatanpassning

En av de stora utmaningarna för samhällsbyggandet är att anpassa samhället till de klimatförändringar som väntas, samt minska vår klimatpåverkan. Vid planläggning är det enligt plan- och bygglagen

PROGRAM FÖR ODLING PÅ ALLMÄN PLATSMARK

Gatukontoret i Malmö har skrivit ett program för odling på allmän platsmark, vilket också har antagits av tekniska nämnden. Gatukontoret insåg att det fanns ett påtagligt behov av att utarbeta strategier och riktlinjer som kan möta de frågor kring stadsodling som allt oftare dyker upp.

kommunens skyldighet att beakta hälsa och säkerhet samt ange de risker som finns.

Översiktsplanen är kommunens långsiktiga strategi för utvecklingen av den fysiska miljön. I underlagsarbetet till denna är det väsentligt att klimatfrågorna lyfts fram. Detta för att till exempel undvika nya utbyggnadsområden där det finns översvämningsrisk eller där markens beskaffenhet medför risk för hälsa och säkerhet. I detaljplanen har kommunen möjlighet att ange bestämmelser som syftar till att höja beredskapen inför klimatförändringarnas konsekvenser.

Den befintliga miljön behöver skyddas och anpassas för kommande klimatförändringar. Plan- och bygglagen har begränsningar när det gäller genomförande av större åtgärder för att skydda mark eller befintlig bebyggelse från följderna av ett förändrat klimat. En möjlighet är att aktivt arbeta med den befintliga bebyggelsen och dess mellanrum, såsom de gröna och blå strukturerna. Strategiskt placerade träd, grönområden, vattendrag och dammar kan förbättra luften och sänka temperaturen i staden. De kan också hjälpa till att ta hand om ökande vattenmängder.

Genom ett långsiktigt stadsbruksprojekt kan kommunen säkra att området inte bebyggs och hårdgörs. På så sätt fortsätter området till exempel att bidra till att ta upp vattenmängder vid skyfall, och stadsbruk blir en del i arbetet med att klimatanpassa staden.

Projekt och program

Det kan också finnas särskilda projekt och program, rörande till exempel stadsförnyelse, landsbygdsutveckling etc., som tar upp den här typen av frågor.

Det innebär ofta ömsesidiga vinster om redan existerande projekt, processer och verksamheter kan knytas ihop med den odling i staden som ska initieras. Här är det viktigt att involverade aktörer gemensamt och förutsättningslöst undersöker möjligheterna till samarbete.

Foto: Växjö kommun

Växjös gröonstrukturprogram antogs 2013, och är en vision för Växjös gröna områden och ett planeringsunderlag för stadens fortsatta utveckling. I programmet finns ett avsnitt om odling och betesmarker.

Utdrag ur gröonstrukturprogrammet:

”Närheten till naturen och landet utgör en del av Växjös dragningskraft. Det finns ett starkt samband och ett ömsesidigt beroende mellan stad och omgivande landsbygd i Växjö, såväl historiskt som i nutid. Staden behöver landet, och landet behöver staden. För att vi ska få en bättre förståelse för nuvarande och framtida behov av odlings- och betesmark är det viktigt att se vilka olika typer av funktioner som ryms inom dessa begrepp och var resurserna finns för dessa aktiviteter. Ett sätt kan vara att uppmärksamma odlingsbar mark och betesmark i staden och i den omgivande stadsranden.”

”Frågeställningar som att man sällan vet var råvarorna kommer ifrån, hur långt de har transporterats, hur de är odlade och vilka bekämpningsmedel som använts samt ett ökat intresse för miljö- och hälsofrågor i stort, gör det intressant att producera sina egna grönsaker, eller ha möjlighet att välja närproducerade, ekologiska livsmedel i handeln. I Växjö, Europas grönaste stad, ska detta alternativ finnas och vara lätt tillgängligt.”

Ett stycke beskriver riktlinjer för fortsatt planering:

- Odlings-, slåtter- och betesmark utgör en stor kvalitet i det tätortsnära landskapet, och denna funktion bör om möjligt bevaras vid stadens utbyggnad. Ambitionen bör vara att denna verksamhet i princip ska kunna fortsätta även efter en utbyggnad där så är möjligt.

- Initiativ till utökad odling och djurhållning på kommunal mark är positivt, och ska om möjligt tillgodoses och stötas.
- Områden för betesmark och odlingsmark bör integreras med befintliga park- och friluftsområden, för ökad tillgänglighet samt för att berika upplevelsevärdet genom nära kontakt med djur och odling.
- Utrymme och möjlighet för odling bör finnas eller tillskapas, i olika typer av utbyggnads- och stadsförnyelseprojekt, antingen direkt som odlingsmark i grönstrukturen, eller på terrasser och balkonger, som en del av ett större grönt, urbant helhetskoncept.
- Fruktträd samt bärbuskar bör, där så är lämpligt, planteras i parker och grönområden.

KOMMUNALA FÖRVALTNINGAR

Alla kommuner har en politisk och en tjänstemannastruktur, där politikerna är beslutande och tjänstemännen är utförande. Olika kommuner är organiserade på olika sätt, förvaltningsstrukturen beror ofta på stadens storlek. Den kommunala organisationen består av en mängd förvaltningar med olika ansvarsområden. Frågorna som rör stadsbruk hamnar ofta på flera olika förvaltningar, och då är det en klar fördel om dessa förvaltningar redan samverkar. Det kan till exempel handla om miljöförvaltning, fastighetskontor, gatukontor, stadsbyggnadskontor med flera.

Oavsett om dessa ärenden hanteras av en eller flera förvaltningar så är det viktigt att det finns engagerade tjänstemän som driver frågorna inom kommunens förvaltningar. Ännu längre kommer man om det finns ett brett stöd från politiken. Progressiva kommuner är ofta intresserade av den här typen av initiativ och ser fördelarna med både vad verksamheten innebär och i att engagera medborgarna i olika åtgärder som bidrar till att skapa en bättre stad.

Det är också en fördel om ansvariga tjänstemän har avsatt arbetstid att arbeta med den här typen av frågor, så att arbetsuppgifterna inte kommer ovanpå allt annat som måste göras.

Det kan vara bra att reflektera över att synen på hur en park ska se ut, och hur parkskötsel ska bedrivas, har varierat med tiden. Även synen på odling ändras utifrån trender och påverkan från omvärlden. Därmed skiftar också synsättet på vilken betydelse odling kan ha som en mer utvecklande, hållbar och resurseffektiv form att förvalta mark i staden.

Ett tydligt exempel på att olika former av odling i staden ligger i tiden, och därmed har stora möjligheter att utvecklas vidare, är att det i till exempel Växjö kommuns budget för 2016 står: "Samordna stadsodling och verka för att allt mer mark används till ekologisk närodling".

Entusiastiska initiativtagare till den här typen av projekt kan lätt tycka att kommunen arbetar långsamt, och det kan vara svårt att veta vem man ska ta kontakt med. Det är viktigt att den som vill dra igång ett projekt inser att den kommunala processen tar tid, inte minst därför att kommunen arbetar utifrån demokratiska aspekter där kommunikation och förankring med både tjänstemän, politiker och allmänhet måste få ta tid.

MALMÖS FÖRVALTNINGSÖVERGRIPANDE STADSODLINGSGRUPP

I Malmö har det formats en grupp av tjänstemän från miljöförvaltningen, gatukontoret, fastighetskontoret, serviceförvaltningen, stadsbyggnadskontoret och stadsområdena Norr, Öster och Väster för att diskutera stadsodlingsfrågor på en kommunal nivå. Den utvecklades från Malmös stadsodlingsnätverk för att det fanns ett behov av en grupp som kunde ta upp frågor rörande odling i staden som spänner över flera olika förvaltningar.

MALMÖS MILJÖPROGRAM OCH ODLING

Malmö har väldigt tuffa miljömål, som följs upp på Malmö stads hemsida. Det finns fyra övergripande miljömål som Malmö stad arbetar med på sin resa till en hållbar stad: Sveriges klimatsmartaste stad – Malmö ska minska sitt utsläpp av växthusgaser med minst 40 procent räknat från år 1990. Produktion av mat i staden kan minska klimatpåverkan från transport.

Framtidens stadsmiljö finns i Malmö – Odling bidrar till hållbar stadsutveckling, smartare användning av resurser, utveckling av de gröna kvaliteterna och en god vistelsemiljö för alla i Malmö.

Naturtillgångar brukas hållbart – Malmö ska växa resurssnålt, jordbruk i Malmö ska vara hållbart och Malmönaturen ska värnas.

I Malmö är det lätt att göra rätt – Malmö är en kunskaps- och innovationsstad och det ska vara enkelt för Malmöborna att göra hållbara och giftfria val och ha en hållbar livsstil.

<http://miljobarometern.malmo.se/miljomal/>

Ekobacken.

Foto: Gunilla Andersson

GÖTEBORGS ARBETE FÖR ATT SKAPA FÖRUTSÄTTNINGAR ATT ARBETA LÅNGSIKTIGT MED OLIKA FORMER AV ODLING I STADEN

2014 fick fastighetskontoret i Göteborg ett utökat jordbruksuppdrag som innebär att fastighetskontoret strategiskt ska utveckla jordbruksmarken och dess byggnader för mer ekologisk matproduktion. Inför detta har fastighetskontoret inventerat all jordbruksmark som förvaltas av staden utifrån långsiktighet. Resultatet är ett kartunderlag som visar markens långsiktighet, utifrån fyra zoner:

När det gäller zon 1 och 2, alltså mark som betraktas som långsiktig, gör fastighetskontoret investeringar i mark och byggnader utifrån långsiktiga underhållsplåner. Det kan vara energibesparande åtgärder i byggnader och täckdikning av mark. Man har bland annat kunnat konstatera att underhållet i framförallt jordbruksbyggnader blivit eftersatt och kommer att innebära

stora åtaganden. Avtalstidens längd är också kopplad till vilken zon marken är belägen i. I dagsläget är inte all mark som ligger inom zon 1 och 2 utarrenderad för jordbruksändamål, utan även hästverksamhet är vanligt. När sådan verksamhet upphör är ambitionen att ställa om verksamheten till matproduktion. Detta är ett långsiktigt arbete som har fått större fokus sedan 2014.

Under 2016 färdigställs det första detaljplanerade odlingsområdet i samband med nyproduktion av bostäder. Området ligger i Gårdsten i nordöstra Göteborg. Här startar en ny odlarförening under 2017, då området är färdigställt. Tillgången till odling har använts som ett försäljningsargument i samband med exploateringen av området.

Foto: Martin Berg

Stadsbruks möjligheter och utmaningar

Odling och odlingsaktiviteter i och kring staden kan skapa ekonomiska vinster och nya arbetstillfällen. Dessutom kan odling skapa mervärde i staden på ett antal olika sätt, till exempel genom positiva effekter på hälsa, ekologi samt social integration i det offentliga rummet. Det finns också utmaningar som inte ska ignoreras.

MYTER OCH MÖJLIGHETER

När det gäller möjligheter och utmaningar med stadsbruk, så finns det en del förhoppningar och myter. Här diskuteras några vanliga påståenden.

Stadsodling kan ge ett bidrag till självhushållningen för enskilda medborgare och öka tillgången till närodlade färska grönsaker, men den kan inte bidra väsentligt till städernas totala livsmedelsförsörjning. Det finns dessutom många produkter, till exempel spannmål, kött och mjölk, som inte lämpar sig för stadsbruk.

Ekologiska livsmedel antas ofta också vara mer hälsosamma. Så kan det vara, men som för andra produktionssätt hänger resultatet på kunskap och etik hos de som är involverade i livsmedelsproduktionen.

Det är inte alltid så att närodlad smakar mer än storskaligt producerade varor. Forskningen visar att smaken och smakuppfattningar är mer komplexa, och det finns många fler faktorer som spelar roll utöver sortval och hur det är odlat. Smaken är mycket

individuell och mycket av smaken sitter också i våra värderingar. Däremot kan stadsbruk bidra till ett bredare utbud av produkter, där den smakintresserade kan botanisera.

Odling i staden kan leda till kortare transporter av de skördade produkterna, men detta leder inte till någon nämnvärd miljövinster i form av minskad klimatpåverkan för det totala behovet av transporter i livsmedelssystemet. Långväga transporter är ofta väldigt effektiva och utsläppen från kundernas egna transporter till och från affären är ofta av större betydelse. Däremot kan det korta avståndet mellan producent och konsument leda till ökad förståelse och större förtroende för livsmedlen.

Odling i staden kan innebära en ökad biologisk mångfald om artfattiga gräsytor eller hårdgjorda ytor odlas upp, men det kan också minska mångfalden om artrika ängsytor eller ruderatmark tas i anspråk.

Produktkvaliteten kan för den enskilde upplevas bättre om man odlar själv i liten skala och konsume-

rar produkterna direkt efter skörd, jämfört med frukt och grönt från större odlingar där produkterna säljs via de stora livsmedelskedjorna. De större företagen har dock ofta bättre efterskördshantering med kylning och smarta förpackningar, som gör att produkterna håller sig bättre än till exempel bladgrönsaker från odling i staden.

Det finns också en uppfattning att stadsodlade grönsaker skulle vara mindre hälsosamma för att de är odlade i förorenad mark, nära trafikerade vägar och oskyddade från djur och människor. Inte heller här går det att generalisera, utan det beror till exempel på vad marken har använts till tidigare, hur tät trafiken är, och inte minst hur odlarna agerar i dessa frågor.

Att odling synliggörs och blir en del av vardagen kan ge oväntade effekter på kort och lång sikt. I bästa fall väcks en nyfikenhet och ett odlarintresse som så småningom kan resultera i arbete exempelvis inom de gröna näringarna. Ett utökat utbyte av kunskap mellan konsumenter och producenter bör också på sikt leda till en större allmän kännedom kring matkvalitet och hållbarhetsaspekter.

I avsnitten nedan följer en del resonemang kring några av de effekter som lyfts fram i projektet, och vilka möjligheter och utmaningar de innebär.

SYSSELSÄTTNING OCH ARBETE

Ett av målen med Stadsbruksprojektet är att skapa arbetstillfällen för stadsborna inom odling på ett ekonomiskt och socialt hållbart sätt. Stadsbruk ska ses som en möjlig odlingskarriär för den som bor i staden men som vill jobba med gröna näringar och utveckla sitt entreprenörskap. Genom bland annat stadsodling och det ökade intresset för utbildningar ser vi att det finns många personer som vill utveckla ett grönt företagande. Xenofilia har också i arbetet i stadsdelen Rosengård sett att det finns kompetens och kunnande inom odling bland nya svenskar, men de har svårt att komma ut på den svenska landsbygden. Stadsbruk kan då ses som ett första steg i att komma igång med odling professionellt. I staden har det tidigare inte varit tillåtet att odla kommersiellt på de odlings- och kolonilotter som erbjuds. Stadsbruk innebär därför ett nytt inslag i den urbana odlingen.

Som odlare i Stadsbruksprojektet har man möj-

lighet att hyra mark, få rådgivning i både affärsutveckling och odling, möjlighet att låna redskap och bodar samt få hjälp med försäljning. Målet är att företagen ska utvecklas till att antingen fortsätta med odling i staden eller flytta till en gård på landsbygden.

I Malmös testbädd finns två olika typer av företag. Xenofilia, som initierat projektet och arbetar som en facilitator som möjliggör stadsbruk, och stadsbruksodlarna, nystartade företag som odlar och vill utveckla sitt gröna entreprenörskap.

Den ekonomiska hållbarheten är central i Stadsbruksprojektet och en av de viktigaste aspekterna är att det finns någon form av ekonomisk/kommersiell modell. Det går inte att försörja sig genom bulkproduktion av grönsaker i staden. Istället bör man satsa på diversifiering och differentiering.

Staden är full av möjligheter och en spännande arena för dagens och morgondagens matproduktion. Genom att stå på flera ben verksamhetsmässigt skapas en ekonomiskt hållbar grund. Man kan sälja odlingstjänster, förädla, ta konsultuppdrag, ordna utbildningar och workshoppar, genomföra vandringar, arrangera arbetsträning, bidra till integration etc. Stadsbruk är något för alla med innovativa idéer och drivkraft.

En annan viktig dimension att ha med sig i tanket är att det inte behöver vara antingen eller, hobby eller kommersiellt. Stadsbruk uppmuntrar folk att verka på hela den kommersiella skalan, från mikroekonomi till full sysselsättning.

Stadsbruk är också en bra plattform som kan erbjuda möjligheter för dem som befinner sig långt från arbetsmarknaden eller behöver arbetsträna. Att aktivera en person som befinner sig långt från arbetsmarknaden kan ge denne "empowerment", självinsikt och ökat självförtroende. Det kan också bidra till ett sammanhang som ökar den sociala delaktigheten för individen.

Det är viktigt att ta tillvara den kunskap och kompetens som kommer till Sverige från andra länder. Utbildning i stadsbruks regi kan inkludera en kurs i odling, men kan också vara en grund i hur en svensk arbetsplats fungerar. Man kan dessutom ordna utbildning i hållbarhet, till exempel om cirkulär ekonomi, kretslopp och ekosystem. Om en deltagare på en kurs kan få ett intyg som visar dennes kompetens och erfarenhet är det någonting att visa en framtida arbetsgivare. Förutom själva arbetet med odlingen och de erfarenheter dessa ger, kan även kontakter med kunder, som restauranger och butiker, leda till sysselsättning i förlängningen.

Effekterna av deltagande i kurser och utbildningar kan komma på lång sikt. Om en deltagare befinner sig långt från arbetsmarknaden, eller kanske till och med aldrig har arbetat, kan det ta lång tid för denne att närma sig en anställning. En deltagare måste kanske genomföra flera kurser och steg innan hen känner sig redo att söka och få ett jobb. Stadsbruk

PTSD CENTER

PTSD center är en arbetsmarknadsinsats i Malmö stad. Arbetet riktar sig till personer som på grund av krigsrelaterade trauman och migrationsrelaterad stress upplever symptom på eller fått diagnosen posttraumatisk stressyndrom (PTSD).

Genom centrets verksamhet kan personer använda odling som ett sätt att träna kroppen, hjärnan samt som rehabilitering. PTSD center i Malmö har sin odling i Lindängelund.

kan komma in i olika faser i processen och stödja deltagaren på olika sätt, med möjlighet att uppleva hur det känns att jobba hela dagen, vad man måste tänka på, och hur man betar sig på en arbetsplats. Arbetslösa ungdomar kan vara en viktig grupp att arbeta med för ett stadsbruksprojekt.

Samtidigt ska man vara medveten om att vissa grupper som befinner sig långt från arbetsmarknaden kan ha varit med om traumatiska upplevelser. Ju svårare dessa upplevelser varit, desto mer ansvar måste arrangören vara beredd att ta. Detta kräver stöd från rätt typ av kompetenser.

Med de lagar och regler som finns i Sverige kan det vara svårt för en enskild att starta företag inom stadsbruk och förvänta sig att kunna försörja sig på det. Samhället har en tendens att se frågorna i svart eller vitt. Antingen är man anställd/har företag eller så har man rätt till bidrag. Lösningar där man har rätt till bidrag under delar av sin tid eller delar av året kan vara svåra att finna. Samtidigt är det ofta den typen av lösningar som kan behövas för odlingsintresserade som funderar på att växla upp och starta företag. Att då plötsligt bli av med det stöd man har, i form av till exempel bidrag, kan verka avskräckande – inte minst i en säsongsbetonad och långsiktig verksamhet som det är att odla jorden.

Ekobacken i Växjö.

Foto: Åsa Nyhlén

Det finns dock företag och organisationer som har lyckats, och det finns också de som har hjälpt människor som är långt från arbetsmarknaden. Till exempel har Macken i Växjö startat ett självanställningsbolag för att hjälpa personer som inte kan starta företag. Det är en lösning som fler kan utveckla. Det är ett bolag som timanställer personer en del av en arbetsvecka, resten av tiden får de försörjningsstöd. Macken har också haft yrkesutbildning på lätt svenska för lantbrukare och för skogsförvaltare, med ett antal personer anställda inom lantbruket kring Växjö som resultat.

I Malmö har ett antal företag startat under Stadsbruksprojektet. De säljer ett brett sortiment av produkter, som grönsaker, blommor, kryddor och växtfärger. Det finns också företag som är kopplade till restauranger, som odlar mat till sin restaurang och säljer överskottet.

Värpinge golfbana utanför Lund har skapat ett socialt företag, där vinsten går till sociala projekt som skapar lokala arbetstillfällen för medmänniskor som befinner sig långt från arbetsmarknaden. De har också ett andelsjordbruk där stadsborna kan köpa en andel i skörden av närproducerade ekologiska grönsaker.

Ett nyckelord i det här arbetet är samarbete, och det på nya sätt. Genom samarbeten kan olika kompetenser lära av varandra. Olika kompetenser kan också samarbeta för att täcka hela kedjan från frö till tallrik. Ett stadsbruksprojekt kan vara en bra nod för att samla flera företag, olika kompetenser och olika affärsidéer som på olika sätt kan stödja varandra.

SOCIAL MÖTESPLATS

Olika former av odling i staden, såsom stadsbruk, kan spela en viktig roll för den sociala hållbarheten. Odlingarna tjänar som en social mötesplats där människor kan mötas och dela kunskaper och upplevelser med varandra. Platsen kan också bli ett rekreationsområde där invånarna får ta del av naturen inne i staden. Det kan öka integrationen bland medborgarna och öka tryggheten kring odlingsplatsen. Stadsbruk blir som ett tillskott i närmiljön. Ytor som idag är outnyttjade kan genom stadsbruk aktiveras och få en identitet.

Om man vill skapa en mötesplats, så måste den designas utifrån beslut om vilka människor som ska ha tillträde och hur platsen ska användas och utnyttjas. En odling baserad på Stadsbruksprojektets tankar om ekonomisk hållbarhet kan inte vara hundra procent öppen för alla. Matsäkerhet och hygienfrågor betyder att vissa delar av odlingen måste vara endast för odlare. Men det är viktigt att det finns en plats där odlare och allmänheten kan mötas. Det kan till exempel handla om en plats där allmänheten kan köpa produkter och odlare kan informera om vad de gör och hur de odlar.

I Seved, ett område i Malmö där man länge arbetat med stadsodling på kvartersmark, har man note-

INTERVJU MED LINA HIRSCH, TRÄDGÅRDSINGENJÖR OCH KOORDINATOR PÅ TERRASSERNA, LINDÄNGELUND, I MALMÖ

Nyckelorden för Terrasserna är odling, hållbarhet, estetik, delaktighet och mångfald. Här är öppet för privatpersoner, skolor, förskolor, universitet och övriga aktörer att engagera sig inom ramen för visionen. Här kan aktörer pröva och utveckla ekologisk eller alternativ teknik och delta aktivt i skapandet av en hållbar stadsmiljö, och på sikt kan området utvecklas till en pedagogisk by. Området är cirka 60 000 m² stort och innehåller ungefär lika stora delar odling, park med fruktbärande växter samt naturtorg och allmänna ytor. Tillsammans med alla aktörer bygger och utvecklar gatukontoret i Malmö området efterhand. Nu pågår en försöksperiod fram till 2018. Sedan ska projektet utvärderas och få en mer fast form.

En av Linas erfarenheter av att arbeta med stadsodling är att många människor är nyfikna på odling, men inte vågar ta steget att testa eller hindras av praktiska problem. Hållbarhet är viktigt för vår gemensamma framtid och för Malmö stad. Att odla en del av sin egen mat innebär att man kan bidra till en hållbar framtid, genom att öka graden av Malmös självförsörjning. Därav utvecklades ett av koncepten på Terrasserna,

Allmänningen, med fokus på interaktion mellan människor. Tanken är att göra det enkelt för människor att våga testa att odla och att skapa positiva möten kring odling. Här är alla välkomna att prova på odling på små odlingslotter, med tillgång till redskap och bevattningsutrustning på plats. Konceptet är anpassat för nybörjare och hoppas inspirera till vidare odling. En del av odlarna har odlat tidigare i sina hemländer men är osäkra på vad som går att odla och när i Sverige. För att få råd om vad och hur de kan odla kan odlarna kontakta koordinatören, och de uppmuntras att prata med mer erfarna odlare på platsen för tips. Tanken är att ytorna ska vara små, cirka 10 m², för att undvika att människor börjar med en för stor yta och sedan får dåligt samvete när ogräset växer. Här är det möjligt att göra odlingskarriär genom att gå från att odla på en liten yta till att sedan gå vidare till att odla på större ytor på andra delar av Terrasserna. Tankar finns på att göra en av Terrassernas delar till odlingsområde med större lotter, där en förening bildas för att ta hand om området gemensamt och där konceptet utvecklas i samarbete med Malmö högskola.

rat att den största vinsten inte var lokalproducerade grönsaker. Det viktigaste resultatet med odlingarna var istället att Sevedborna lärde känna varandra på kvällsaktiviteterna, vilket i sin tur ledde till en ökad känsla av trygghet. Fler kände att de vågade vara ute på kvällarna när de lärde känna fler människor och vandaliseringen minskade. Området är nu känt för sin odling och intresset för att flytta dit har ökat.

Samtidigt som odlingarna i sig bidrar till att befolka gator och platser och därmed ökar den upplevda tryggheten, så bör man tänka på att Odlingarnätverket Seved har arbetat medvetet med att aktivera närområdet genom olika aktiviteter, som till exempel ätlig växtvägg, aktiviteter för barn och så vidare. Områdena runt ett stadsbruksprojekt har en stor potential att bli mer attraktiva stadsdelar med en ökad känsla av trygghet. I diskussioner med omkringliggande fastigheter är det alltid intressant att kunna lyfta attraktivitetsperspektivet och hur man på olika sätt kan bidra till att minska utflyttningen från dessa fastigheter.

I Växjö är Ekobacken en uppskattad plats för Växjöbor och besökare utifrån. I genomsnitt har de två studiebesök i veckan, och många förskoleklasser besöker odlingen. De har grönsaksförsäljning på

plats och besökare säger att de har hittat en oas, att de upplever en ny sida av staden. Under hösten 2015 hade de också en föredragsserie och lunchservering. De har arbetat i begränsade former med integration (sysselsättnings- och språkinlärningsplats för nyanlända) och rehabilitering för långtids-sjukskrivna. De vill gärna fortsätta att utveckla dessa möjligheter. Det är viktigt att komma ihåg den här sortens möjligheter om man funderar på att dra igång stadsbruk. Som diskuterats ovan kan kombinationen av odling och tjänster, som rehabilitering och praktikplatser för arbetsträning, ge större möjligheter att verksamheten blir långsiktigt ekonomiskt hållbar.

I Kristianstad ligger Hälsoträdgården centralt och är planerad som en plats för alla. Grunden för Hälsoträdgården är odlingsaktiviteterna och möjligheten att få vistas i en miljö där deltagarna själva utgör en del i den skapande processen. Trädgården har, genom att vara öppen för både allmänhet och organiserad verksamhet, ett unikt koncept som skiljer sig från andra hälsoträdgårdar som ofta är slutna terapitragårdar. Det är en upplevelsemiljö som fyller ett behov för flera olika verksamheter i Kristianstad. Det är viktigt att komma ihåg att detta

inte alltid är konfliktfritt. Det finns flera engagerade förvaltningar i Kristianstads kommun som är involverade i trädgården samt i ett samverkansråd. En förening (Hälsoträdgårdens vänförening) har också bildats och erbjuder guidningar av trädgården samt arbetar frivilligt med skötsel. Även om det inte finns en kommersiell inriktning i Hälsoträdgården, så finns det saker som kommersiella stadsbruksodlingar kan lära sig av: att göra odlingen till en mötesplats och till en upplevelsemiljö som levererar pedagogiska och till viss del friskvårdsrelaterade och rehabiliterande värden.

I Göteborg är fastighetskontorets uppdrag från politiken, sedan hösten 2011, att främja, stödja och utveckla stadsnära odling. Det finns bland annat krav på att en förening måste bildas för varje odlingsområde. Sedan 2011 har cirka 25 nya odlingsområden för hobbyodling utvecklats runt om i staden. Varje område är unikt beroende på plats, föreningens inriktning och områdets utformning. Valet av plats är väldigt viktigt:

- Läget ska vara publikt.

- När området är anlagt ska platsen upplevas som en mötesplats för alla, inte bara för odlarna.
- Föreningen ska vara förankrad i området och öppen för alla som vill vara med.
- Platsen ska innehålla fler aktiviteter än odling, exempelvis lekplats, park, promenadstråk eller andra fritidsaktiviteter.

Många av områdena har varit platser som varit lite bortglömda. Genom ett nära samarbete med kommunens park- och naturförvaltning har statusen på hela området kunnat höjas genom att även andra ytor upprustats, såsom lekplatser och gångstråk. På detta sätt har tryggheten höjts genom att fler människor befolkar och tar del av platsen. Sittplatser görs alltid vid odlingarna, som är till för alla. I Göteborg sägs det att man inte bara odlar grönsaker i staden utan även relationer. När området är anlagt skriver föreningen ett skötselavtal med ansvarig kommunal förvaltning, som reglerar hur området ska skötas.

I testbädd Malmö finns det sociala mötesplatser

Foto: Martin Berg

KAJODLINGEN I GÖTEBORG

Kajodlingen i Frihamnen är ett av Stadsbruks pilotprojekt i Göteborg. Odlingarna är en del av Odlingsskulturs och Badkulturs projekt vars syfte är att använda området i Frihamnen som ett labb för sociala och gröna inkluderande och samhällsligt utvecklande projekt och verksamheter. Genom att på olika sätt arbeta med placemaking och med planeringen av området, både vad gäller bostäderna och den kommande Jubileumsparken, sker det idag ett aktivt arbete med att befolka platsen och testa olika koncept. Under projektiden har fastighetskontoret i Göteborg anlagt en odling för privatpersoner samt tagit initiativ till att odlarna startat en odlarförening.

Under 2015 anordnades ett antal workshoppar i Frihamnen för odlare i hela staden. Inför säsongen 2016 startar Kajodlingen en kommersiell odling bredvid odlarföreningen. I deras avtal står det bland annat att de skall sköta de två maskkomposterna på området som fastighetskontoret har anlagt.

Foto: Xenofilia

STADENS SKAFFERI I MALMÖ

Redan i oktober 2014 skapade Stadsbruk Malmö, i samarbete med Folkets Park, marknaden Stadens skafferi. 2015 utvecklades marknaden och genomfördes varje månad i Folkets Park. Succén fortsätter under 2016.

Förutom Stadsbruk Malmös egna produkter bjuds andra småskaliga matproducenter in. Kriterierna för att vara med är att det ska vara lokala produkter och närodlade råvaror, odlade enligt ekologiska principer (ej certifierat) i och omkring Malmö. Förutom att det går att handla olika närproducerade matvaror, så har Stadens skafferi utvecklats till en mötesplats med discjockey eller band, aktiviteter för barn och skönt häng. Under 2015 introducerades också begreppet Gäster i skafferiet. Först ut var Mögel, en stockholmsbaserad foodtruck som serverar vegansk, ekologisk och fermenterad mat.

– Vi vill ge Malmöborna möjlighet att handla närproducerad mat från staden, säger Lena Friblick, Xenofilia. Stadens skafferi arrangeras minst en lördag i månaden under perioden juni–oktober.

på samtliga odlingsfält. De är lite olika till sin utformning, men gemensamt är att det finns bänkar, bord, sol- och regnskydd, grillplats och mindre odlingar av ätbara växter i pallkragar. Tanken när dessa platser byggts är att de ska vara funktionella och i sin enkelhet vackra och vilsamma. Det har också varit en strävan att använda återvunnet material.

Dessa platser är till sin utformning oömma, den utrustning som finns där kan lätt återanskaffas utan en större kostnad och de står emot regn och rusk. Platserna används som en pausyta för stadsbruksodlarna, som en plats där möten kan genomföras (exempelvis fältmöten för facilitator och odlare och möten och samkväm för de odlare som deltar i Odlas Kompis). Mötesplatsen fungerar även som en plats där projektet kan ta emot studiebesök och kunder. Flera av odlarna använder också mötesplatserna när de vill bjuda vänner och volontärer som vill hjälpa till i odlingsarbetet på mat eller fika.

På mötesplatsen i Botildenborg finns en global kryddträdgård som används som visningsyta för de personer som deltar i Xenofilias kryddvandringar (se faktaruta om Kryddor från Rosengård i nästa kapitel). I den nya stadsdelen Hyllie använder de boende i området som deltar i "pallkragsodlingen" mötesplatsen för att träffa andra som också nyligen bosatt sig i Hyllie. Stadsbruk Malmö ordnar dessutom regelbundna träffar för pallkragsodlarna här. Mötesplatsen utgör också en kontaktyta mellan pallkragsodlare och odlare som arbetar kommersiellt med sin odling.

Sedan 2015 samarbetar Stadsbruk Malmö med medborgarkontoret Varda och är där regelbundet för att träffa odlingsintresserade personer. Några av dem odlar nu med Stadsbruk Malmö. Våren 2016 sätts delprojektet Odlas Kompis – mindre ytor odlas parvis, en familj eller person som är ny i Sverige odlar tillsammans med en familj eller person som är etablerad i Sverige. Tanken är att skapa möten, bidra till nya vänskapsband och att personer som är nya i landet får en möjlighet att prata svenska.

De senaste åren har det gått inflation i begreppet mötesplats. Det kan vara bra att fundera över vad man menar med mötesplats. Vilka ska mötas? Varför? Vad vill man att det ska hända när de möts? Är det de kringboende som ska få en gemensam knutpunkt där de kan träffas? Eller vill man motverka segregation genom att locka medborgare från olika stadsdelar? Till skillnad från många andra försök att skapa meningsfulla mötesplatser har stadsbruk den fördelen att det vänder sig till dem med ett intresse som de kan mötas kring och utveckla gemensamt. En sådan mötesplats kan få både mening och riktning.

HÄLSA OCH VÄLBEFINNANDE

Många mår bra av att odla. Det finns forskning som visar att odling bidrar till rehabilitering och friskvård.

De rehabiliterande effekterna har att göra både med naturens läkande kraft och med betydelsen av meningsfull sysselsättning som väcker deltagarnas

sinnen. Förutom att deltagarna har kunnat återvända till arbetslivet visar forskningen att de har uppnått förbättrad mental hälsa, livskvalitet och funktion i vardagen.

Utöver själva rehabiliteringen finns det forskning som visar att det på olika sätt är välgörande att vistas i naturen, vilket också bidrar till att kroppen då har lättare att återhämta sig från både stress och sjukdomar. Olika former av odling kan bidra till såväl fysiskt och psykiskt som socialt välmående. Allt från det fysiska arbetet man utför, till att ingå i ett sammanhang, komma bort från vardagslivets stress och krav vid rehabilitering etc. Det finns alltså många friskvårdsaspekter på stadsbruk.

Det finns ett antal rehabiliteringsträdgårdar runt om i landet, bland annat vid SLU i Alnarp. Ofta är avskildhet och lugn och ro viktiga komponenter vid rehabilitering. Om det är viktigt med kravlöshet kan deltagarna själva behöva avgöra hur mycket arbete de kan utföra och när de ska ta paus. Det är viktigt att låta odlingen och människan ta den tid som behövs. Det kan vara så att deltagaren behöver social tystnad och möjlighet att vara själv. Om behoven av avskildhet från allmänheten och från andra odlingsaktiviteter är viktiga, behöver odlingen designas för att tillgodose dessa behov. Det krävs också en bra supportstruktur runt dem man tar emot. Den här typen av krav på verksamheten kan göra den svår att kombinera med annan verksamhet i ett stadsbruksprojekt.

MILJÖ OCH EKOSYSTEMTJÄNSTER

Alla gröna områden i staden gör nytta på olika sätt, så även stadsbruk. Huruvida stadsbruk är rätt användning av marken, det vill säga det bruk av marken som gör störst nytta på just den avsedda platsen, är en bedömning som måste göras utifrån platsens förutsättningar och vad man vill uppnå med platsen. Nedan reflekterar vi utifrån två aspekter: dels utifrån ekosystemtjänsterna, dels utifrån kretsloppsaspekten.

"Jag har inte alltid haft det så lätt i livet. Det har varit mycket skit. Men när jag får ta hand om mina tomater, då känns det bra. De är mina små älsklingar."

Citat från odlare på Knutsgård i Växjö

"Jag bjuder med mig mina vänner till odlingarna, det är en oas som gör mig till världens rikaste människa."

Citat från stadsbruksodlare i Malmö

Foto: Växjö kommun

KNUTSGÅRD I VÄXJÖ

På Knutsgård i Växjö har kommunen ett torp som används för att rehabilitera personer med psykisk och/eller neuropsykiatrisk funktionsnedsättning med långvariga svårigheter på viktiga livsområden. Unga vuxna i åldrarna 18–29 år prioriteras.

Hårt arbete och samarbete i odlingarna utvecklar både individer och gruppen. Lika mycket handlar det om att våga ta steget ut på okända vägar. Odlandet

skapar nyfikenhet att lära sig nya saker. Det ger också förutsättningar att hantera stress. Fysisk aktivitet i rofylld miljö gör gott för oroliga kroppar och själar. I den pedagogiska processen från jord till bord väcks nyfikenhet, lust och motivation att ta hand om sitt liv. Det handlar om livskunskap, folkhälsa och friskvård. Men också om att växa som människa i gemenskap med andra.

Ekosystemtjänster

Regeringen beslutade 2014 att betydelsen av biodiversitet och värdet av ekosystemtjänster ska integreras i planering och andra beslutsprocesser senast 2018. Därför är det viktigt att reflektera över hur stadsbruk kan bidra till att stärka stadsmiljöns förmåga att producera ekosystemtjänster.

Odlingens utformning och organisation samt vilka grödor som odlas har stor effekt på hur stadsbruk påverkar de möjligheter en plats har att leverera ekosystemtjänster. En ekosystemtjänst som matproduktion påverkas självfallet positivt av att stadsbruk kommer till platsen (förutsatt att platsen inte redan tidigare bidrog till matproduktion). Genom att odlingen producerar organiskt avfall, som kan komposteras och bli en resurs för odlingen eller tas om hand för rötning i biogasproduktion, påverkas även ekosystemtjänsten råmaterial.

Som alla grönytor kan stadsbruk medverka till att påverka den naturliga vattenbalansen positivt samt bidra till ett bättre lokalklimat, bättre luftkvalitet, kolinlagring och moderering av extrema väderhändelser. Men i många fall har permanent och högvuxen vegetation, som buskar och träd, större effekt. Gällande färskvatten finns det en risk att gödsling bidrar till näringsläckage till grundvattnet. Om bekämpningsmedel används kan detta också

påverka grundvattnet negativt. Naturligtvis påverkas vattenbalansen negativt om man använder dricks-vatten till bevattning.

Stadsbruk kan ha både positiva och negativa effekter på erosion och jordkvalitet, beroende på hur odlingen genomförs. När det gäller ekosystemtjänster som medicinalväxter, pollinering, biologisk kontroll, habitat för växt- och djurarter samt förvaltning av genetisk diversitet, så är effekterna i de flesta fall lätt positiva, och kan stärkas genom medvetet fokus på dessa frågor i utformning och val av grödor.

Även när det gäller ekosystemtjänster som rekreation samt fysisk och mental hälsa, turism och känsla av sammanhang och platsanknytning, så kan stadsbruk, med rätt utformning och tillgänglighet, stärka dessa värden. Huruvida de estetiska värdena på en plats stärks eller inte av stadsbruk varierar stort mellan olika individers estetiska uppfattning, men genom att hålla ordning och genom att involvera dem som vistas på och omkring platsen i samband med utformningen finns goda möjligheter att det väger över åt det positiva hållet.

Kretslopp

När människan började odla jorden, började man att omforma hela ekosystem för egna syften, vilka ersatte de naturliga ekosystem som funnits. Nu ersattes

det naturliga kretsloppet med odlarens exploatering av marken och vattnet för att skapa ett överskott av föda, foder och fibrer.

I ett kretsloppssamhälle eller en cirkulär ekonomi efterliknas naturens kretslopp där avfall blir nya råvaror. En del återförs till jorden, annat går in i ett ständigt kretslopp av återanvändning.

Det finns stor potential för användning av en del av stadens resurser i stadsbruk. Till exempel i Malmö används matrester till biogas. Restprodukten som är kvar efter biogasproduktion är rötresten som kan användas som gödsel. Det finns även en del livsmedelsindustri i och kring städerna som kan bidra med sina restprodukter och matavfall till stadens kretslopp. Överskottsvärme från industrin kan användas för att värma både växthus och byggnader där man drar upp plantor och sticklingar. Med innovativt tänk kan nya affärsmöjligheter leda till ett bättre fungerande kretslopp och mindre slöseri med resurser.

Ett annat exempel på hur ett kretslopp kan fungera i framtiden testas av det privata företaget Stadsjord i Göteborg. Stadsjord odlar insekter, som matas med matavfall, som i sin tur blir mat åt fiskar, vars ekskrementer blir gödsel för ätbara växter (akvaponik, se kapitel 8 för mer information).

Trädgårdsavfall från parker och privata trädgårdar kan bli kompostjord för odlingar. Kompostering av trädgårdsavfall sker i stor skala i Malmö. Det finns ridskolor kring städerna som kan bidra med hästgödsel, sådan gödsel har använts i Stadsbruk Malmö. På Hisingen i Göteborg finns många hästgårdar som arrenderar mark av kommunen. Hanteringen av gödseln är i dag både ett problem och en stor kostnad för verksamheterna. I dag läggs den mesta gödseln i containrar som körs till återvinningscentralen för förbränning. Ett utredningsarbete för att se hur denna resurs ska kunna tas till vara i odlingssammanhang i stället för att brännas upp, kommer att påbörjas. För att sluta kretsloppet på ett bättre sätt kommer en inventering av möjliga spridningsarealer och villiga arrendatorer att göras.

LIVSMEDELSFÖRSÖRJNING

Det finns stora förhoppningar om att odling i staden ska kunna bidra till städernas framtida livsmedelsförsörjning. I boken *Konsten att odla* i staden finns till exempel uppgifter om att svenska städer kan och bör komma upp i tio procents självförsörjning redan 2020.

För att kunna göra en realistisk uppskattning behövs bland annat kunskap om hur stora arealer som behövs för att producera den mat vi äter, vilket kallas matavtryck (food print). Här följer några

exempel på hur stora arealer som kan behövas för att försörja befolkningen med mat i Sverige, Skåne och Malmö.

Sverige har cirka tre miljoner hektar jordbruksmark, vilket motsvarar cirka 0,3 hektar (3 000 m²) per invånare. Eftersom Sverige importerar mycket mat blir det totala matavtrycket högre. Enligt boken *Vår mat* används idag cirka 4 000 m² per person för att producera Sveriges nuvarande matkonsumtion. Detta matavtryck är ungefär dubbelt så mycket som världsmedborgarens. Om konsumtionen av kött skulle begränsas till dagens inhemska produktion, cirka 50 kg per år eller 140 g kött per dag, blir arealbehovet cirka 2 400 m². För en helt vegetarisk kost behövs cirka 800 m² per person. Det finns andra beräkningar som visar att matavtrycket i framtiden kan bli ännu lägre med effektivare produktion^{3,4}.

Skåne har cirka 1,2 miljoner invånare, vilket innebär att det behövs cirka 480 000 hektar för att producera mat till Skånes befolkning med nuvarande kostmönster. Skånes jordbruksareal är 440 000 hektar, vilket teoretiskt kan räcka till att försörja nästan hela Skånes befolkning.

Malmö stad har cirka 320 000 innevånare. För att försörja Malmös befolkning med mat behövs cirka 130 000 hektar, vilket motsvarar 30 procent av Skånes jordbruksareal. Malmö stad har en total yta på 15 800 hektar. Den totala åkerarealen inom Malmö stads gränser är, enligt Miljöbarometern, cirka 4 600 hektar, som teoretiskt kan ge mat till cirka 3,5 procent av Malmös befolkning med nuvarande konsumtionsmönster.

Malmös totala areal med grönytor är cirka 3 600 hektar, inklusive parker, villaträdgårdar, vägrenar, impediment etc. Om stadens samtliga grönytor gjordes om till jordbruksmark skulle de teoretiskt kunna producera mat till cirka tre procent av Malmös befolkning. I praktiken kan dock bara en liten del av dessa ytor bli aktuell för livsmedelsproduktion.

I Stadsbruksprojektet i Malmö har tidigare outnyttjade grönytor i staden tagits i bruk för odling. Stadsbruksprojektet har haft som mål att 2016 odla på 16 hektar i kommunen, vilket skulle kunna producera mat till drygt 0,1 promille av Malmös befolkning, eller cirka 40 personer. Under 2016 odlas cirka fem hektar i Stadsbruksprojektet.

Stadsbruksodlingarna har hittills främst producerat vissa typer av grönsaker och örter kryddor för direkt konsumtion under säsongen. Det innebär att resterande mat behöver produceras någon annanstans.

Odling i staden kan i dess nuvarande form endast ge ett litet tillskott till städernas livsmedelsförsörjning. Odling i staden kan dock utvecklas och även innebära intensiv produktion av frukt, grönsaker, fisk,

3) Hallström, E., Carlsson-Kanyama, A., & Börjesson, P. 2015. Environmental impact of dietary change: a systematic review. *Journal of Cleaner Production*, 91 (0), 1–11. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.12.008>

4) Röös, E., Karlsson, H., Witthöft, C., & Sundberg, C. 2015. Evaluating the sustainability of diets—combining environmental and nutritional aspects. *Environmental Science & Policy*, 47 (0), 157–166. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.envsci.2014.12.001>

alger och andra livsmedel i specialiserade produktionslokaler. Här finns också möjligheter att använda restvärme och andra resurser som annars skulle gå till spillo. Det finns även andra outnyttjade ytor i städerna som kan användas för livsmedelsproduktion, till exempel hustak och industrifastigheter. Med ändrade kostvanor i framtiden kan också matavtrycket bli lägre, så att fler människor kan förses med livsmedel på mindre ytor än idag.

Även om odling i staden normalt inte producerar några större volymer livsmedel finns det, som vi har visat i det här kapitlet, många anledningar att utveckla odling i staden, både ekonomiskt, socialt och miljömässigt. Odlning i staden kan bidra till ökad livskvalitet, gröna mötesplatser, social integration och skapa nya jobb. För den enskilde kan odling i staden vara ett viktigt bidrag till självhushållningen och ge fler människor tillgång till lokalproducerade livsmedel. Odlning i staden kan också öka kunskapen om odling och livsmedelsproduktion och öka förståelsen mellan stad och land.

FÖRSÖRJNINGSBUFFERT VID KRIS

I skriften Beredskap i kris – om livsmedelsstrategi och försörjning tar man upp frågan om Sveriges livsmedelsförsörjning vid eventuella kriser. Tyvärr visar det sig att Sveriges beredskap befinner sig i kris, särskilt sedan EU-inträdet då Sverige avvecklade alla beredskapslager.

I de inledande avsnitten av boken ges en ganska dystert bild av Sveriges förmåga att hantera olika former av kriser som på olika sätt kan påverka livsmedelsförsörjningen. Sverige framstår också som ganska unikt i jämförelse med många andra länder i vår närmaste omgivning. En jämförelse med Finland visar att Sverige idag helt saknar beredskapslager, medan Finland har ett beredskapslager för 12 månader. Sveriges självförsörjningsgrad ligger dessutom på bara 50–55 procent, vilket är lägst i Europa, medan Finlands självförsörjningsgrad ligger på 80 procent. Till saken hör ju också att Sverige har odlingsjor­dar av betydligt bättre kvalitet än de finska.

Mycket verkar falla tillbaka på Sveriges EU-inträde, då kopplingen till Europa motiverade en avveckling av våra produktionsmål och beredskapslager. Men EU har inga gemensamma beredskapslager, utan dessa är nationellt knutna. Vid en större kris, som sannolikt inte drabbar enbart Sverige, och som kanske särskilt drabbar infrastrukturen (transporter av livsmedel etc.), så kan vi knappast räkna med att vi får ta av andra länders beredskapslager.

I boken refererar man till uppgifter från tidningen Jordbruksaktuellt från 2013, varav några punkter är:

- Sverige är självförsörjande på spannmål, men produktionen av mjölk samt gris- och nötkött har sjunkit till mellan 40 och 60 procent.
- De enskilda hushållens livsmedelslager beräknas räck­a mellan tre och tolv dagar.
- Butikernas lager räcker en dag, centrallagens

lager räcker mellan tre och åtta dagar, livsmedelsindustrin och hamnarna har lager för ett par dagar.

- Om transportsystemet börjar hacka och kollapsa är det tomt i butikerna efter ett dygn.
- Om landet isoleras är hälften av våra dagliga livsmedel, de som vi normalt sett importerar, slut efter tio till tolv dagar.

I sitt examensarbete ("Evaluation of Skåne County's capacity to be self sufficient in foodstuff production: now and for the years 2030 and 2050") har Johan Stenmark laborerat med olika scenarier för Skånes framtida självförsörjningsgrad utifrån fem variabler: befolkningens storlek, produktion och konsumtion, klimatförändringar, tillgänglig jordbruksmark och omställning mot ett mer långsiktigt hållbart jordbrukssystem. Nuvarande självförsörjningsgrad ligger på cirka 78 procent. De framtagna scenarierna visar att den framtida självförsörjningsgraden kan ligga på allt mellan 17 procent och 112 procent, men att det för att nå 100 procent eller mer krävs en hel del struktur- och beteendeförändringar, samt att fönstret för att åstadkomma nödvändiga förändringar håller på att stängas.

Stadsbruk, även ett mycket välutvecklat framtida sådant, kan givetvis inte lösa hela detta problem, även om behovet av lokalt och regionalt producerad mat betonas. På marginalen kan odling i staden dock göra en del för att förbättra den akuta situationen. Även om inte produktionen i sig räcker till, kan det vara av stor vikt att ha en befolkning som vet hur man odlar. Odlning i staden kan fylla funktionen av att vara kulturbärare av odlings­traditionen. Överhuvudtaget är frågan om vem som ska producera våra livsmedel i framtiden en stor global utmaning. Hur ska vi kunna rekrytera unga människor till denna sektor, när livsmedelsproduktionen inte är synlig i vår vardag och förebilder och mentorer lyser med sin frånvaro?

Förutom större tillgång på stadsnärodlad mat, så kommer förädlingsaspekterna att utgöra en viktig del av företagsutvecklingen. Därmed kommer ett intresse för hur man förädlar, konserverar, saftar, syltar med mera att utvecklas i ett bredare befolkningslager, eftersom det kommer att finnas tillgång till kunniga personer på den lokala nivån. Dagens jordbrukare besitter inte alltid denna kunskap själva, utan den ligger främst hos livsmedelsindustrierna, som vid eventuella kriser kan slås ut snabbt. Så även om det är svårt att beräkna hur stort bidrag som just stadsbruk kan utgöra vid eventuella försörjningskriser, är det helt klart att odling i staden på ett bra sätt kan öka vår beredskap gällande självförsörjning och mildra effekterna av olika former av kriser. Kanske bör odling i staden utgöra en del av en framtida livsmedelsstrategi, där till exempel kommuner åläggs att reservera en viss andel av sin mark för odling och lagring?

Stadsbruk och framtiden

Det finns många spännande utvecklingsområden som kan vara relevanta för framtida stadsbruksprojekt. Forskarna knutna till Stadsbruksprojektet har fått möjlighet att utforska olika områden. Nedan finns en samling av deras tankar och reflektioner om diverse ämnen.

STADENS METABOLISM

Urban metabolism rör flöden eller restströmmar av energi, vatten, organiskt material och näringsämnen. En viktig förutsättning för en hållbar stad är flöden som är cirkulära istället för linjära. Det är i städer som en stor andel av den totala mängden livsmedel konsumeras. Denna konsumtion leder till stora mängder organiskt avfall som i högre utsträckning än idag skulle kunna ingå i cirkulära flöden som inbegriper odling. I det fortsatta resonemanget diskuteras inte hantering av avloppsvatten och reningsverkens betydelse för återvinning av exempelvis den ändliga resursen fosfor. Istället ligger fokus på vad som händer med hushålls- och köksavfall.

Enligt Avfall Sverige 2014 behandlades 77 kg hushållsavfall per person genom biologisk återvinning, det vill säga rötning eller kompostering. Biologisk återvinning utgör nu 16,4 procent av den totala mängden behandlat hushållsavfall. Matavfall till samrötningsanläggningar, det vill säga biogasanläggningar, har ökat med 21 procent samtidigt som matavfall till centrala komposteringsanläggningar har minskat med 16 procent. Enligt Naturvårdsverkets beräkningar uppkommer cirka 82 kg matavfall per person och år i de svenska hushållen. Till det kommer 22 kg per person från restaurang och storkök samt sju kg per person från handel.

År 2014 nåddes 31 procent av etappmålet för ökad resurshushållning i livsmedelskedjan, som är 50 procent till 2018. De väl beprövade biologiska metoderna kompostering och rötning fungerar också i liten skala där slutprodukterna kan användas lokalt som jordförbättring, i odlingssubstrat eller som växtnäringsskälla.

Hemkompostering sker vanligtvis utomhus, som varm- eller kallkompostering. Nedbrytningen av det organiska materialet står mikroorganismer för, främst svampar och bakterier. Vermikompost eller maskkompostering är en komposteringsmetod inomhus under köksvasken. Den innebär att särskilda kompostmaskar bryter ner köksavfallet. Den färdiga komposten, oavsett metod, är ett långtidsverkande gödselmedel som vanligtvis används till jordförbättring.

Rötning är mikrobiologisk nedbrytning av orga-

niskt material i syrefri miljö. I denna miljö trivs mikroorganismer som mjölksyrebakterier. Rötning innebär att det organiska materialet fermenteras eller jäses. Ensilering av vallgräs till djurfoder, biogasanläggningar och mjölksyrade grönsaker bygger på denna process. Biogasanläggningar matas med organiskt material av olika ursprung för utvinning av energi, det vill säga biogas. Biprodukt är så kallad biogödsel eller rötrest, som är ett snabbverkande gödselmedel. Biogödsel innehåller för mycket vatten för att kunna lagras eller transporteras längre sträckor. Samtidigt finns all den bundna växtnäringen kvar och skulle kunna återföras till odlingarna.

Synen på bland annat hur organiskt material bör hanteras måste förändras för att småskalig livsmedelsproduktion som ingår i cirkulära flöden ska kunna bli verklighet. Organiskt avfall kan bli till en resurs om det skapas kontrollerade flöden, i liten eller stor skala, om livsmedels säkerheten säkras genom att det finns separata flöden för produktion av livsmedel eller djurfoder. Genom att utveckla kunskapen och metoderna för hur olika biosystem, som växt- och svampodling eller alg-, fisk- och växtodling (akvaponik), bör dimensioneras utifrån tillgängliga flöden, kan systemkomplex byggas för en ökad resurseffektivitet.

INDUSTRIELL SYMBIOS

Industriell symbios är ett sätt att åstadkomma både ekonomiska och miljömässiga fördelar för företag som, medvetet eller omedvetet, organiserat sig i nätverk för utbyte och samordning av till exempel materialströmmar och energi. Industriell symbios kan vara ett verktyg för företag att samverka för ökad resurseffektivitet och hållbarhet, inklusive ekonomisk hållbarhet.

Industriell symbios innebär att industrier utnyttjar varandras flöden av råvaror, produkter och avfall för att skapa en så hållbar helhet som möjligt. Stadsbruk kan vara en del i ett industriellt symbiosnätverk, både som distributionskanal av lokala råvaror och som utnyttjare av kretsloppsresurser eller överskottsenergi. Genom industriell symbios kan stora effektiviseringsvinster göras som är viktiga för att nå de nationella miljömålen och som samtidigt

bidrar till bättre ekonomi. I de norra hamnområdena i Malmö finns merparten av energiproduktion, avfallsanläggningar och Malmös största avloppsreningsverk, samt flera industrier med stora energibehov, energiöverskott, samt råvaru- och avfallsflöden. Detta gör området särskilt intressant för satsningar på industriell symbios. Malmö stad är pådrivande i arbetet med industriell symbios och verkar som facilitator. Utrymme måste säkerställas för energi- och kretsloppsanläggningar för stadens behov såväl på kort som på lång sikt. Det finns stort intresse att använda restvärme från industri i hamnområdet. SLU och Malmö stad arbetar tillsammans för att hitta olika sätt att använda restvärme för odling. Ett annat försök är att använda grönsaksskal som odlingsmedium för svampodling. Efter användning kan skalen omvandlas till bioenergi och gödsel. I andra delar av Sverige har man bland annat fiskodling (Helsingborg och Landskrona) och tomatodling (Karlshamn) som använder restvärme. Ragn-Sells i Malmö utforskar också möjligheter att föda upp foderinsekter på matavfall, till proteinkälla i djurfoder.

RESTVÄRME

I traditionell växthusproduktion i Sverige har energi för uppvärmning och belysning varit de mest begränsande faktorerna. Höga kostnader för uppvärmning av växthus, särskilt vintertid, har gjort odlingarna olönsamma i jämförelse med sydeuropeiska konkurrenter. Men sedan några år har det uppmärksammats att Sverige också har flera storskaliga industrier, där det finns behov av att bli av med restvärme och ibland också att kyla av denna.

Fjärrvärmenätet är ett välkänt exempel på detta, och nu har det etablerats ett antal pilotprojekt där växthusproduktion kan dra nytta av restvärmen, liksom kanske även använda sig av returvatten inom befintliga fjärrvärmenät. Här uppstår ömsesidiga vinster, där den storskaliga industrin kan minska sina kostnader för kylning av restvärme, samtidigt som uppvärmningskostnaderna kan minska drastiskt inom växthusproduktionen. Det stadsnära landskapet, till exempel mellan befintlig industri och befintligt fjärrvärmenät, utgör de mest lämpade platserna. Det krävs dock viss teknisk utveckling för att kunna använda låggradig värme för att värma växthus.

Kretsloppstänkandet är centralt i dessa resonemang. Även så kallad akvaponik (landbaserade fiskodlingar i kombination med växtodling) kan tillämpas, där restprodukter från växtodlingen kan användas för att göda fiskodlingen liksom det omvända – restprodukter från fiskodlingen kan utgöra näring inom växtodlingen.

Teoretiskt sett skulle Sverige, genom en utvecklad användning av restvärme inom växthusproduktion, kunna gå från dagens mycket blygsamma arealer växthus till att bli självförsörjande på tomater och gurka, liksom kanske börja marknadsföra nya svenskodlade grödor, som till exempel paprika.

Genom en vidareutveckling av solenergi- och solcellstekniken kan växthusproduktion ytterligare komma att gynnas framöver.

HIGH TECH-LÖSNINGAR

En utmaning för en hållbar stadsutveckling är att finna lösningar på livsmedelsförsörjningen av en ofta snabbt växande stadsbefolkning. Den kanadensiske professorn Dickson Despommier lanserade i slutet på 1990-talet konceptet vertical farming eller vertikal odling. Despommier ser vertikal odling som ett motdrag till att städer breder ut sig över allt större landområden på bekostnad av framför allt skog. Egentligen borde vertikal odling snarare kallas tredimensionell odling. Fortfarande rör det sig om horisontell odling fast på flera nivåer. Idékonceptet har fått stor internationell genomslagskraft.

Inne på samma linje är Plantagon, ett svensk-amerikanskt samägt innovationsföretag som inriktar sig på världens megastäder för sina platsanpassade växthusanläggningar för framför allt produktion av bladgrönsaker. Dessa prestigeprojekt är tänkta att placeras centralt, och utgöra en slags symboler för hållbarhet eller landmärken, men det finns ännu inga exempel från verkligheten. Däremot finns det högteknologiska, storskaliga växthusanläggningar i olika världsdelar, men inte i urban miljö. Positivt med massmedialt uppmärksammat idékoncept är en ökad medvetenhet om problematiken som rör städernas försörjning med livsmedel.

Odling på höjden kanske sparar markyta, men går emot tyngdlagen och ger upphov till svårbemästrade ljus- och temperaturskillnader. Växthus är solfångare och är täckta med ljusgenomsläppligt täckmaterial. När växtbelysning används uppstår problemet ljusförorening, ett problem som accentueras i urban miljö och kräver installation av mörkläggningsväv. I Nederländerna är detta redan ett faktum och det finns lagstiftat att alla kommersiella växthus, oavsett var de är placerade, måste stänga inne ljus från lampor med en ljusstät väv.

Om så kallad vertikal odling är att sikta på månen, är takväxthus och plantfabriker att sikta mot trädtopparna. I Nordamerika byggs idag kommersiella takväxthus på flera tusen kvadratmeter vardera, alla utifrån ett genomtänkt koncept som inbegriper försörjning av växthusen med till exempel energi och vatten och lösningar på hur distributionen av produkter ska gå till (se nedan).

I så kallade plantfabriker sker växtproduktionen tredimensionellt på höjden, utan naturligt ljus men med växtbelysning ovanför varje odlingsplan (lysdioder). Plantfabriker kan inrymmas i befintliga byggnader (skeppscontainrar) eller placeras under markytan i till exempel gamla skyddsrum eller motsvarande. Inkommande och utgående luft och vatten behandlas och kontrolleras för att undvika föroreningar och skadegörare. Det finns lång erfarenhet av denna typ av odling i länder som Korea, Japan och Kina.

HYDROPONIK/AKVAPONIK

Det som karakteriserar hydroponisk odling är att växten får all eller merparten av den näring den behöver löst i bevattningsvattnet och i en form som gör att rötterna lätt kan ta upp näringsämnen. Hydroponik baseras på upptäckten som de tyska botanikerna Julius von Sachs och Wilhelm Knop gjorde i mitten av 1800-talet. Dessa identifierade de enskilda näringsämnena som växter behöver och odling utan jord (soilless cultivation) blev möjlig. Kommersiella system utvecklades däremot först på 1900-talet och hydroponisk odling dominerar i växt-husodlingen idag i industriländerna.

När rötterna inte behöver söka efter näring och vatten blir en konsekvens att växten klarar sig med ett mindre rotsystem vilket sparar utrymme. Hydroponik innebär, förutom att spara plats, också att det blir möjligt att odla på "omöjliga" platser som på tak och väggar, för att inte tala om inomhus eller där jorden av olika skäl är olämplig. Det finns många systemtyper – allt från enkla, passiva system som inte kräver tillförsel av energi, till avancerade system som tillåter odling med hög precision. I slutna system pumpas näringslösningen tillbaka och åter-används efter att ha renats och ny näring tillförts. Näringsläckage till omgivningen kan undvikas helt och utnyttjandet av tillfört vatten och växtnäring är effektivt.

Det är en vanlig uppfattning att hydroponik är detsamma som vattenodling. I själva verket är det vanligast, men inte nödvändigt, att använda sig av ett odlingssubstrat för att förankra växten och för att buffra näring. Det är också en utbredd uppfattning att växtnäringen som tillförs vattnet måste vara oorganiska salter, men det går att använda flytande, organisk växtnäring. Detta är i dagsläget betydligt svårare att göra och det behövs satsningar både på teknikutveckling och forskning för att höja odlings-säkerheten och styrbarheten. Det råder ingen tvekan om att detta är ett intressant utvecklingsspår som kan innebära ett ökat utnyttjande av organiskt bunden växtnäring som idag går förlorad. I dagsläget är det omöjligt att certifiera hydroponiskt odlade produkter som ekologiska.

I städer råder konkurrens om utrymmet och här behöver odlingssystem vara platsnåla och resurseffektiva. Att koppla ihop olika biosystem är att efterlikna naturen, att konstruera en slags näringsväv för maximalt resursutnyttjande. Ett exempel på hur detta skulle kunna gå till är akvaponik som innebär att hydroponisk odling integreras med ett system för odling av vattenlevande organismer. Det handlar vanligtvis om odling av fisk, men odling av räkor, musslor eller alger är också en möjlighet. I Sverige finns ännu få exempel på kommersiell akvaponisk odling, men småskaliga akvaponiska system är på väg ut på den europeiska marknaden.

Fiskfodrets mängd och sammansättning är avgörande för den överskottsnäring som uppstår i

systemet och som är grunden till varför exempelvis fiskodling kombineras med tomatodling. Det organiskt bundna kvävet som fiskarna äter omvandlas och lämnar fiskkroppen som ammoniak. Ammoniak är ett gift för växter, och för att kvävet ska kunna tillvaratas och användas som växtnäring krävs att ammoniaken omvandlas av mikroorganismer till nitrat. Akvaponik handlar alltså om att via fiskfodret styra fisk- och växtproduktionen. Mikroorganismerna är själva motorn i systemet. Växtrester från växtodlingsdelen kan i sin tur ingå i fiskfodret, allt beror på den odlade fiskartens diet, det vill säga om det rör sig om växtätare eller inte.

SVAMPODLING

I naturen är svampar mycket viktiga för kretsloppet av organiskt material. Champinjon är en kompost-svamp som odlats länge i Sverige, men det finns en rad för Sverige nya matsvampar som tillhör de så kallade vednedbrytarna, också kallade substratsvampar. Till dessa hör ostronskivling, som kan växa på allt från kaffesump till apelsinskal, liksom världens mest odlade matsvamp, shiitake, som är mer sparsmakad vad gäller substratets sammansättning. Oavsett om substratsvamparna odlas på risskal, halmpellets eller en annan organisk restprodukt, är det viktigt att det organiska materialet har ett känt och säkert ursprung. Organiskt material binder inte bara till sig växtnäring utan också bekämpningsmedels- och läkemedelsrester, tungmetaller och koksalt. Organiskt material överlag utgör en potentiell näringskälla och rymmer därför ett mer eller mindre rikt mikroliv, också humanpatogener. Det behövs med andra ord separata flöden för organiskt material som är tänkt att användas för livsmedelsproduktion.

Svampodling kräver inte ljus, men väl lokaler som är lätta att hålla rena och där klimatet kan styras. Framför allt är det temperatur och luftfuktighet som svampar reagerar på och styrning av dessa parametrar är viktiga för fruktkroppsbildning. Det är också viktigt att kunna ventilerat bort den koldioxid som svampen producerar. Efter avslutad svampskörd finns svampmycelet kvar i odlingssubstratet eller i komposten. Ett rikt mikroliv och en hel del kvarbliven näring gör att dessa är utmärkta jordförbättringsmedel eller kan användas för att blanda in i växtodlingssubstrat.

INSEKTSFARMER

Insektsodling ingår bland intensiva odlingssystem för små ytor. Insekter som har proteinrika larvstadier och snabba livscyklar är särskilt intressanta som livsmedel eller djurfoder. Hit hör mjölbagge, eller mjölmask som den också kallas, samt den svarta sol-datflugan. Det kan också vara den vuxna insekten, till exempel gräshoppor, som är tänkt som livsmedel. I Sverige saknas mattraditioner där insekter förekommer i kosten och ett första steg kan därför vara att

Foto: Angereds Kamelcenter

ANGEREDS KAMELCENTER

Angereds Kamelcenter (AKC) är ett utvecklingsprojekt i Göteborgsförorten Angered. AKC arrenderar fem hektar mark av Göteborgs Stad i Angereds centrum, och där planeras nu kamelcentret med fyra verksamhetsområden:

- kamelhållning och kamelskötsel
- turism och evenemang
- produktion och försäljning
- information, utbildning och forskning

Målsättningen är att skapa:

- ett aktivitetscentrum – där besökarna kan tillbringa en trevlig och minnesvärd stund
- ett "kamelköpcentrum" – där man kan köpa eller beställa olika produkter som har med kameldjur att göra (kamelmjolk, kamelkött, ullprodukter, souvenirer)
- ett kunskapscentrum – där man kan få information om kameldjur och kamelrelaterade ämnen
- ett forskningscentrum – där det bedrivs forskning (både gräsrots- och mer avancerad sådan) om kameldjur och kamelrelaterade ämnen
- ett utbildningscentrum – där intresserade kan få utbildning om kameldjur och kamelrelaterade ämnen
- en världsby – där kamelcentret ska vara ett första steg i byggandet av en världsby i Angered

odla insekter för att utvinna det värdefulla proteinet som ett mjöl. Proteinmjölet kan sedan säljas vidare till livsmedelsproducenter.

Att äta insekter är inte riskfritt. Dessa kan, som allt annat levande, innehålla bakterier och andra oönskade ämnen och kitinet kan framkalla allergier. I EU gäller för närvarande att insekter ska betraktas som nya livsmedel och får därför inte marknadsföras eller uppfödats för livsmedelsändamål innan varje enskild art har bedömts vara säker som livsmedel och godkänts av kommissionen. Sverige, liksom de flesta andra EU-länder, följer den tolkningslinje som kommissionen rekommenderar. Detta gäller såväl

delar av som hela eller bearbetade insekter. Insekter kan också odlas för att användas som djurfoder. För tillfället råder dock förbud på EU-nivå om att utfodra lantbruksdjur med insekter, den så kallade animaliska biproduktförordningen, men som fiskfoder duger insekter bra.

DJURHÅLLNING

Fjäderfän, grisar och mindre idisslare är vanliga i utvecklingslänternas stadsbruk, men i västvärlden ser vi alltmer sällan lantbrukets produktionsdjur, varken ute i landskapet eller i staden. Idag hålls produktionsdjuren ofta inomhus under hela sitt liv, i stora produktionsanläggningar på landsbygden. Detta skapar distans och främlingskap till djur för många stadsbor.

Det är dock bara under en kort tid i historien som det inte har funnits kor, grisar, höns och andra husdjur inne i våra städer. I Nederländerna och flera andra länder i Europa, liksom inom flera parkförvaltningar i Sverige, har man infört bete som parkskötselmetod i stadsnära sammanhang. I många städer, till exempel Stockholm, Berlin och London, finns historiska så kallade djurgårdar, där bete med till exempel hjortar eller får fortfarande bedrivs. I Paris är fären som betar delar av Charles de Gaulle-flygplatsen kända. I England och Nederländerna är det vanligt med djur på så kallade city farms och community gardens, där utbildning och socialt lärande är centrala verksamheter.

Kött och andra produkter från djur som betar i stadens grönområden kan ingå i stadsbruk. Veterinära och humana hygienaspekter är, liksom risker för skadegörelse och misshandel av djur, bland de största hindren för djurhållning i staden. De kan dock utgöra en stor pedagogisk tillgång och bidra till identitet och att människor finner en plats meningsfull, samt ge lokalt boende möjligheter att engagera sig.

Om man vill hålla djur som en del av stadsbruk är det nödvändigt att strikt följa de regler och bestämmelser för djurskydd och hygien som finns. Miljöförvaltningen i varje kommun bör kunna ge råd om detta, och det är viktigt att ta reda på dessa regler i god tid innan man införskaffar djuren. Det finns också mycket att tänka på när det gäller vinteruppställning, tillsyn etc. Ett sätt kan vara att engagera en lantbrukare i närheten av staden som tillfälligt kan hyra eller leasa ut djur i anslutning till stadsbruk under sommarmånaderna.

TAKVÄXTHUS

Produktionsväxthus på större platta tak är idag en starkt ökande global trend. Här står livsmedelsproduktion i fokus, hittills vanligen med odling av bladgrönsaker, bär och frukt. Det finns idag anläggningar i främst USA och Canada, men även enstaka exempel i EU-länder, Singapore och Japan. Koncepten för dessa anläggningar bygger ofta på tillvaratagande

av lokala urbana resurser som spillvärme, regn- och gråvatten och utnyttjande av andra flöden av urbana restresurser. I Sverige finns ännu inga större anläggningar, men utvecklingsverksamhet bedrivs bland annat av SSEC (Swedish Surplus Energy Collaboration) med SLU i Alnarp som huvudman.

Takväxthusen använder ofta innovativa odlings-system som akvapponik (kombinerad fisk- och väx-todling), hydroponik (odling i inerta media med näringsberikat vatten istället för jord) eller aeroponik (odling med växtrötter i fuktdimma) som produktionmetod istället för konventionell odling i jord. Vanligtvis odlas alla grödor i sådana system, oavsett om det rör sig om en anläggning på tak eller inte, utan användning av kemiska växtskyddsmedel. Skadeinsekter bekämpas istället med biologiska metoder.

Fördelarna med odling i takväxthus är i många fall liknande annan stadsnära odling, men på mindre yta och utan att ta mark i anspråk, vikt är en fördel i en urban kontext. Takbaserade växthus ger dessutom, på liknande sätt som gröna tak, extra isolering på vintern och absorberar solljus på sommaren, vilket bidrar till att minska kostnaderna i samband med uppvärmning och kylning. Dessutom skyddar växthusen taken från UV-ljus och stora temperaturväxlingar, vilket kan öka deras livslängd. Ett vanligt koncept är att placera kommersiella takväxthus på byggnader i vilka produkterna sedan säljs (livsmedelsbutiker) eller används (restauranger och central-kök).

Utmaningarna handlar om vattentillförsel, ljusför-oreningar samt takens bärighet och tillgänglighetsanpassning. Dessutom kan specialistkompetens vara en bristvara. Grödor som produceras i hydroponiska, akvapponiska eller aeroponiska system kan i nuläget inte säljas som ekologiska produkter.

FRAMTIDA TRANSPORTER

Transport av livsmedel, vare sig det rör sig om långväga transporter eller från stadsbruksodlingar in till stadskärnorna, utgör ofta en komplicerad och för-dyrande faktor att ta hänsyn till. Men inom just detta område går utvecklingen mycket fort. Försök med förarlösa bilar och lastbilar pågår till exempel på många håll i världen, bland både etablerade bilföretag och helt nya aktörer inom branschen. Inte minst de svenska företagen ligger långt fram i utvecklingen, där man inte bara slagit rekord gällande långväga, helautomatiserade lastbilstransporter, utan också experimenterar med förarlösa lastbilar som drivs av el och laddar sig själva genom elslingor utlagda i vägbanan. En fullständig övergång till förarlösa bilar skulle spara mycket mark i våra städer, liksom drastiskt minska utsläpp och öka trafiksäkerheten, när parkeringshus blir överflödiga och gatuutrymmen avsedda för bilar och lastbilar kan minska.

Men redan innan man når riktigt så långt, så är en möjlighet som ligger betydligt närmare i tiden att

till exempel införa omlastningscentraler av varor i städernas utkanter, där sedan varor slussas vidare via helautomatiserade transporter in till stadskärnorna. Redan detta skulle kraftigt förbättra stadsmiljöerna.

Stadsbruks andel av totala mängden transporter-na är givetvis liten, och en del sker även via cykel. Men för framtida stadsbruksföretag kan en utveckling som den som diskuteras ovan innebära möjligheter när man till exempel vill skala upp sin verksamhet, gällande såväl kostnader som effektivitet, genom att till exempel inte behöva införskaffa egna transportmedel. En transportenhet beställs enkelt via mobiltelefonen för vidare leverans till restauranger, marknader med mera.

DIGITALISERING OCH SOCIALA MEDIER

Smartphone är den innovation som förändrat våra matlandskap mest, troligen med en större inverkan på vår matkultur än införandet av vedeldning i spis i det förflutna. Många matidéer sprids via sociala medier. Det finns appar för allt som gäller mat idag. Idéer om lokal, hälsosam och etisk mat diskuteras på sociala medier. Ett annat exempel är QR-koder och geo tracking som används för att berätta historier om maten, till exempel om vilka platser den kommer ifrån, och på det sättet tillföra mervärden.

Internethandel kan leda till mindre behov av privata bilar och därmed kanske förändrad stadsplanering. Initiativ som cow sharing, andelsjordbruk och gerillaodling organiseras via nätet. IT-teknologin ger också enklare betalningssystem som Swish eller Izettle, som gör det lättare för småskaliga entreprenörer att sälja sina produkter.

FOODPRINTS – MATAVTRYCK

Det behövs kunskap om hela livsmedelskedjan från jord till bord och från bord till jord för att kunna påverka och förändra beteenden till det bättre. Foodprints är ett begrepp i Sverige kopplat till matens ekologiska avtryck. Det finns en nättjänst för den som vill kunna beräkna utsläppen av klimatgaser som är direkt kopplade till den mat som finns på tallriken. Foodprints baseras på så kallade livscykelanalyser, LCA, gjorda för olika livsmedel. Värdena inkluderar produktion, transporter och avfallshantering, men inte tillagning av maten.

Kortas avståndet mellan odlare och konsument borde de odlade produkterna kunna bli fräschare och ha bättre smak. För att sambandet ska gälla krävs det goda kunskaper om hur livsmedelskvaliteten påverkas av sättet att odla på och av hanteringen efter skörd. I den kontrollerade, certifierade livsmedelskedjan är exempelvis en obruten kylkedja, hygien och spårbarhet självklarheter. Kommersiell odling i urban miljö utgör inget undantag oavsett skala. Även dessa odlingar måste leverera det vi kallar säkra livsmedel, det vill säga livsmedel som inte vare sig på kort eller lång sikt utsätter konsumenten för någon hälsorisk.

MATSÄKERHET OCH MATÖKNAR

Matsäkerhet (food security) handlar om tillgången på bra livsmedel och nyttig mat. Livsmedelstrygghet är ingen självklarhet för alla i städer med social skiktning, och i USA och England ser man en ökning av andelen bostadsområden utan fullgoda dagligvarubutiker. Dessa områden kallas för matöknar (food deserts) och anses vara ett stort problem. Invånarna i matöknar är betalningssvaga och har ofta inte tillgång till bil och kan därmed inte ta del av externhandelns fördelar. Detta är en av flera förklaringar till varför odling i staden under det senaste decenniet har haft en stark utveckling i till exempel Nordamerika. I dessa områden kan stadsodlingsinitiativ tillsammans med exempelvis andelsjordbruk och utveckling av lokala marknader (typ farmers markets) öka tillgången på livsmedel.

KLIMATFÖRÄNDRINGAR

Framtida klimatförändringar kommer givetvis att påverka förhållandena kring odling i staden i hög grad, men det kan vara svårt att säga exakt vad som kommer att ske. Ett scenario för södra Sverige är till exempel regnigare och mildare vintrar, samtidigt som det blir längre perioder av torka på somrarna. Grödor som kan gynnas av detta är till exempel baljväxter, gurkväxter, majs, tomat, paprika, aubergine och vin. Men det kan även innebära ökad förekomst av skadeinsekter och svampsjukdomar.

En längre växtsäsong kan innebära att nya växt- och djurarter hinner fullborda sin livscykel. Vissa skadegörare som redan är etablerade i landet hinner med ytterligare en generation. Att vintrarna ofta är mildare, med nederbörd framför allt som regn istället för snö, påverkar dessutom övervintringsförmågan. Påverkan av mildare vintrar kan vara växtskyddsrelaterad, men också att växtarter (inklusive frukt och bär) med lång knoppvila (stort kylbehov) kanske kommer igång senare än normalt med blomningen. Till problembilden hör alltså en rubbad synkronisering mellan arter på grund av att dessa reagerar olika på förändringarna. Vissa gynnas medan andra missgynnas.

Klimatförändringar, som vi redan upplever det, innebär högst påtagligt en oförutsägbarhet och en större variation mellan åren. Det betyder att det behövs robustare växtarter/sorter och större blandning av olika sorter (samodling) för att öka odlings-säkerheten, men detta är samtidigt inget som talar emot just stadsbruk. Inom stadsbruk kan det rent av vara lättare att diversifiera för att förbereda inför klimatförändring, än inom det industriella och stor-skaliga jordbruket.

När det gäller omhändertagande av regnvatten – både för att undvika översvämning vid kraftiga regn och för att ha en beredskap inför längre torkperioder – så kan områden avsätta för odling i staden bidra på ett positivt sätt till stadsplanering-

en. Vid nybyggnationer inom tätorter blir det till exempel allt vanligare att arbeta med olika former av klimatsäkrade systemlösningar för att ta hand om regnvatten från hårdgjorda ytor, för att undvika översvämningar av det slag som vi bland annat såg i Malmö 2014.

Lösningarna kan bestå av infiltrationsytor av olika slag, som till exempel parkmark, "rain gardens" eller öppna kanaler. Man kan också arbeta med slutna system under mark, genomsläppliga hårda material med mera. Ytterligare ett sätt vore att leda ut vattnet till olika lokala reningsdammar istället för det kommunala reningsverket, varifrån vattnet sedan kunde ledas vidare till vattenmagasin för bevattningsvatten i anslutning till odlingsmarker i stadens utkanter. På detta sätt avlastas reningsverken ytterligare, liksom att reservvatten för torrare perioder kan lagras i anslutning till stadsbruksmarkerna. Även i detta fall är det alltså bra att tänka i slutna kretslopp i så stor utsträckning som möjligt, då osäkerheten kring de exakta effekterna av klimatförändringarna är stor. Observera dock att det ställs höga krav på vattenkvalitet för bevattning av till exempel grönsaker som konsumeras färska (se mer i kapitel 5).

PLACEMAKING

Placemaking handlar om att utgå från platsgivna förutsättningar för att utforma, skapa och hantera befintliga och nya platser så att de stöder välbefinnande och livskvalitet, och involverar människor som bor och arbetar i ett område. Till exempel handlar det om att utforma planer med utgångspunkt från lokala förutsättningar och att ta tillvara närboendes kompetens (till exempel Project for public space, New York). Det finns goda möjligheter att vidareutveckla olika former av odling i staden för att befolka platser och på andra sätt bidra till ökad attraktivitet.

STADSBRUK – SLUTSATS

Sannolikt innehåller framtiden en kombination av olika sätt för stadsborna att skaffa sin mat. Det är inte att vänta sig att städerna kan odla all mat som deras medborgare behöver. Det kommer fortfarande att behövas vetefält och potatisåkrar. Men stadsbruk kan, som en del av delningsekonomin, lyfta det multifunktionella användandet av marken, och kombinera livsmedelsproduktion med social integrering, pedagogiska möjligheter och ökad livskvalitet.

Slutord

I den här guiden har vi försökt samla de erfarenheter vi fått i projektet Stadsbruk. Det har varit en komplex process som det ska vara när man arbetar med utmaningsdriven innovation. Vi har försökt beskriva likheter och olikheter när det gäller utmaningar och förutsättningar för de fyra deltagande städerna. Vi har försökt beskriva den viktiga relationen mellan Stadsbruk och kommunen, men också mellan Stadsbruk och människor, såsom odlare, kunder, men också de som har fått Stadsbruk som en mötesplats. Vi har försökt att utifrån ett hållbarhetsperspektiv beskriva de möjligheter och utmaningar man ställs inför när det gäller odlingen, marknaden, men också i rollen som facilitator. Vi har upplevt att ingen stad är den andra lik, de styrs alla av politiken med olika viljor och agendor. Men vi har kunnat lära mycket av både likheter och olikheter och vi vill gärna fortsätta och utvidga samarbetet mellan städer när det gäller kommersiell odling. Vi har, när vi samlat erfarenheter från stadsbruksliknande initiativ runt om i Europa, sett att det ofta krävs en kombination av många olika aktiviteter för att få ekonomisk

hållbarhet för stadsbruksliknande initiativ, ofta med ett stort inslag av volontärer. Utöver att sälja produkter behöver man kunna erbjuda tjänster såsom kurser, event, catering och liknande. Här är ju närheten till staden en stor fördel med närheten till kunder, volontärer och arbetskraft, men också för att skapa en tydlig identitet för Stadsbruksprodukterna.

Vi har också med hjälp av involverade forskare fått kika på vad framtiden kan erbjuda Stadsbruk, allt från insektsfarmer till industriell symbios. Här öppnar sig fantastiska möjligheter. Vi ser att Stadsbruk kan vara allt från urban intensivodling med resursoptimering till skapandet av integrationsfrämjande sociala mötesplatser i staden. Oavsett vilken inriktning man väljer, öppnar sig nya möjligheter för gröna jobb i staden.

Denna guide ska ses som en första version av en vägledning i utveckling. En guide vilken är till för att fortsätta utvecklas, med hjälp av flera städer och aktörer, nya satsningar och samhällsbehov. En guide som speglar sin samtid och inspirerar till en grönare framtid.

Stadsbruk – en guide för kommersiell odling i staden

Utgiven augusti 2016